

ความสุขของครอบครัว

คือ สันติสุขของสังคม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ธรรมทานเพื่อการศึกษารวม

พ.ศ. ๒๕.....

ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-344-018-6

พิมพ์ครั้งที่ ๑ — ๕ ก.ค. ๒๕๔๓

— อนุสรณ์ นายสมศักดิ์ สมประเสริฐ

พิมพ์ครั้งที่ ๕ (ปรับปรุง) — ก.ย. ๒๕๔๓

— (ผู้ขออนุญาตพิมพ์ ๑๓ รายการ)

พิมพ์ครั้งที่ ๒๑ — ส.ค. ๒๕๔๔

— คณะผู้บริหาร และครู โรงเรียนอนุบาลเด่นหล้า

ทำเล่มหนังสือ: เนื้อใน: พระครูปลัดปัญญวัฒน์ (อินศร จินตบุญโย) [ต่อมาคือ พระมงคลวิฑูร]

ปกนอก: พระครูชิต คุณนโร [ต่อมาคือ พระครูปลัดสังฆพัฒนวิธาน]

ในช่วงกาลใกล้จะขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๘

ได้รับแจ้งจากท่านผู้ศรัทธาเห็นคุณค่าของหนังสือ และขออนุญาตแปลเป็นภาษาอังกฤษ
เป็นเหตุให้ได้สำรวจตรวจค้นหา และพบต้นฉบับในสภาพต่างๆ แต่ไม่พบฉบับใดที่สมบูรณ์
จึงได้เลือกต้นฉบับที่ตรวจพิจารณาเห็นว่ามีความถูกต้องตรงมาและครบความดีที่สุด
แล้วตรวจชำระจัดทำลงเล่มนี้จึงได้ต้นฉบับหลักสำหรับการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือต่อไป

พิมพ์ครั้งที่ ๖๕ (ต้นฉบับขึ้นใหม่) — พ.ศ. ๒๕....

— ธรรมทานเพื่อการศึกษาธรรม

(ตัวเลข “พิมพ์ครั้งที่ ๖๕” นี้ เป็นอย่างต่ำ โดยนับตามหลักฐานเท่าที่พบ -
ยังอยู่ระหว่างรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ตัวเลขจริง)

พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โดยไม่มีค่าลิขสิทธิ์

ผู้ประสงคจัดพิมพ์ โปรดติดต่อขออนุญาตที่

วัดญาณเวศกวัน ต.บางกระพิก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐

<http://www.watnyanaves.net>

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

(ว่าง)

สารบัญ

ความสุขของครอบครัว

คือ สันติสุขของสังคม

๑

๑. เลี้ยงลูก

๒

พ่อ-แม่เลี้ยงลูก คือสร้างสรรค์โลก

๒

พ่อ-แม่เลี้ยงลูกดี เหมือนตามลูกไปคุ้มครองโลก

๙'

พ่อ-แม่เดี๋ยวนี้ ดีแต่เลี้ยง แต่ไม่ได้ดูแล

๑๓

ถ้าเลี้ยงลูกถูกทาง ความสุขของลูกจะต้องพัฒนา

๒๐

สุขจากเสพ-สุขจากศึกษา-สุขจากสร้างสรรค์

ต้องพัฒนาความสุขให้ครบ ๓ ชั้น

๒๗

ปลูกไร่คุณธรรมและชักนำปัญญา

๓๐

ประเมินการพัฒนาให้ครบ ๔ ด้าน

๓๑

๒. ดูแลครอบครัว

๓๕

คุณภาพชีวิตของครอบครัวที่มีความสุข

๓๕

เมื่อคนพัฒนา ความสุขก็เป็นอิสระจากวัตถุมากขึ้น

๔๑

เข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของวัตถุ

๔๓

มองวัตถุเป็นปัจจัย มิใช่เป็นจุดหมาย

๔๕

ใช้ปัญญาและการุณยในการสื่อสารสัมพันธ์

๔๘

เข้าใจ เห็นใจ และให้อิทธิบาทแก่กัน

๔๗

รู้จักใช้วิธีบ่มอินทรีย์

๕๐

ประสานใจชวนให้ก้าวไปด้วยกัน

๕๔

เสริมพลังความสัมพันธ์ฉันพี่น้อง

๕๖

สรุป

๕๙

ความสุขของครอบครัว

คือ สันติสุขของสังคม*

กราบหมัสการท่านเจ้าคุณอาจารย์

ดิฉันขอเรียนถามท่านเกี่ยวกับธรรมะ ซึ่งควรส่งเสริมให้นำมาเป็นหลักปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อประโยชน์สุขแก่สมาชิกทุกคน และเพื่อให้มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้ตลอดชีวิต

ดิฉันขอเรียนถามท่านในรูปแบบปัญหา - วิเคราะห์ ในประเด็นต่างๆ ดังนี้ค่ะ

* คำวิไลของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) แก่ ผศ. ดร. ชมชื่น สมประเสริฐ ซึ่งได้ปรารภพระคุณของบิดา แล้วได้ขอสัมภาษณ์ โดยตั้งปัญหา ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่ ๑๔-๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๓

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๕ ปลาย ก.ย. ๒๕๔๓ ได้จัดปรับแทรกเสริมคำถามและคำอธิบายบางตอน พร้อมกับตัดส่วนที่เป็นเรื่องเฉพาะกรณีออก ๑๒ หน้า)

เลี้ยงลูก

พ่อ-แม่เลี้ยงลูก คือสร้างสรรค์โลก

ปฐกา: ในฐานะที่ครอบครัวเป็นรากฐานของการปลูกฝังคุณธรรม ชาวพุทธควรอบรมเลี้ยงดูให้สมาชิกมีคุณธรรม ระหว่าง พ่อ-แม่-ลูก ระหว่างพี่น้อง ควรเลือกใช้หลักอย่างไรคะ

วิสัยนา: หลักปฏิบัติทั่วไปโดยพื้นฐานกว้างๆ มีอยู่แล้ว หลักพื้นฐานเริ่มจากพ่อแม่เป็นหัวหน้าครอบครัว พ่อแม่เป็นผู้นำ ส่องแสงสว่าง ท่านยกให้พ่อ-แม่ เป็นเหมือนทิศตะวันออก คือทิศที่พระอาทิตย์ขึ้น ซึ่งมีความสำคัญมาก คือ ดวงอาทิตย์ขึ้นมา ก็ส่องแสงสว่าง นำทางการดำเนินชีวิตของคนและสัตว์ทั้งหลาย ชีวิตของลูก พ่อ-แม่ ก็เป็นแบบอย่างและให้ความสว่าง คือให้ความรู้ ความเข้าใจ บอกวิธีดำเนินชีวิตให้ แม้แต่ชี้ทางชีวิตของลูก

พระพุทธเจ้าทรงแสดงฐานะของพ่อแม่ไว้ว่า

๑. เป็นพระพรหม เป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้สร้างชีวิตให้กับลูก
แล้วก็เป็นผู้เลี้ยงลูก เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก

๒. เป็นบูรพาจารย์ของลูก คือ เป็นครูอาจารย์คนแรก สอนตั้งแต่ กิน ดื่ม นั่ง นอน เดิน พุด ทุกอย่างที่จะใช้ในการดำเนินชีวิต หรือเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเองต่อไป

๓. เป็นอาหุไนยบุคคลของลูก อาหุไนยบุคคลนี้เป็นคำเรียกพระอรหันต์และพระอริยะทั้งหลาย ในสังคมไทยจึงเรียกพ่อแม่ง่ายๆ ว่าเป็นพระอรหันต์ของลูก คือมีคุณธรรม อย่างน้อยท่านมีจิตใจบริสุทธิ์ต่อลูก รักลูกด้วยใจจริง ไม่มีอะไรเคลือบแฝง

ฐานะทั้ง ๓ ประการนี้ ถือว่าเป็นสำคัญ ขอย้ำอีกครั้งว่าหนึ่ง เป็นพระพรหม สอง เป็นบูรพาจารย์ สาม เป็นพระอรหันต์ของลูก

คุณธรรมที่จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดี ข้อสำคัญก็คือ เมื่อเป็นพระพรหม พ่อแม่ก็เลี้ยงลูกมาโดยมีหลักคือ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งโดยสาระสำคัญ ทั้ง ๔ ข้อรวมแล้วก็มี ๒ ด้าน

ด้านที่หนึ่งคือ **ด้านความรู้สึก** หมายถึง ความรู้สึกที่ดีงาม ถ้าเรียกเป็นภาษาอังกฤษก็คือ positive emotions คือ พ่อแม่โดยพื้นใจไม่มีความรู้สึกโกรธเคือง ชิงชัง รังเกียจ คิดร้าย เอาเปรียบ เป็นต้น ต่อลูก มีแต่ความรู้สึกในทางที่ดี คือ เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี กรุณา สงสาร คิดจะช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ มุทิตา ยินดีด้วยเมื่อประสบความสุข ความสำเร็จ ทำอะไรได้ดีก็ชื่นชม แล้วก็ส่งเสริม

ทั้งสามนี้เป็นความรู้สึกที่ดี ทำให้ชีวิตความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก รวมไปถึงในครอบครัวทั้งหมด มีความรัก ความอบอุ่น มีความร่าเริง ผ่องใส มีความอ่อนโยน เป็นสุข นี่เป็นด้านความรู้สึก

ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือ **ด้านความรู้** พ่อ-แม่จะมีเพียงด้านความรู้สักไม่ได้ ต้องมีความรู้ และรู้จักใช้ปัญญาด้วย เพราะหลักทั่วไปมีอยู่ว่า คนเรามีชีวิต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ และกฎที่เป็นของธรรมชาตินี้ ไม่เข้าใครออกใคร พ่อแม่จะใช้ความรู้สักไปช่วยเหลืออย่างไร ก็ทำเกินกฎธรรมชาติไม่ได้ ด้านนี้แหละ ถ้าพ่อแม่รู้ล้าเข้าไป จะทำให้เสีย

คนเราทุกคนนี้มีความเป็นมนุษย์อยู่ ๒ ด้านในเวลาเดียวกัน คือ

๑. **ด้านที่เป็นชีวิต ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ และ**

๒. **ด้านที่เป็นบุคคล ซึ่งอยู่ร่วมในสังคม**

พ่อแม่จะช่วยให้มากที่สุดก็คือ ด้านที่ลูกเป็นบุคคลผู้อยู่ในสังคม ซึ่งพ่อ-แม่เข้าถึงได้โดยตรง ในด้านนี้ พ่อแม่ควรส่งเสริมความรู้สักที่ดี ด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงาม รัก ให้ความอบอุ่น ให้มีความสุขภาพ อ่อนโยน จิตใจดี

ส่วนด้านที่ลูกเป็นชีวิตซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น พ่อแม่เข้าถึงโดยตรงไม่ได้ จะใช้แค่ความรู้สักไม่ได้ แต่ต้องใช้ความรู้โดยสื่อผ่านปัญญา จึงจะโยงไปถึงด้านธรรมชาติของเขา ด้านที่เป็นธรรมชาติของชีวิตนั้นต้องใช้ปัญญา

ความจริง ด้านที่เป็นชีวิตนี้ เป็นด้านสำคัญที่ลูกจะต้องพัฒนาเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

ด้านที่หนึ่ง พ่อแม่มีความรู้สักดีงาม รัก ผูกพัน จะคอยให้ความช่วยเหลือ และจะทำให้แก่เขา

แต่พอถึงด้านที่สอง ชีวิตของลูกเป็นของตัวเอง เขาต้องอยู่กับความเป็นจริง เริ่มตั้งแต่ร่างกายของเขาก็ต้องอยู่ใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ต้องกินอาหาร ต้องขับถ่าย ฯลฯ ถ้ากินอยู่ไม่ถูกต้อง ก็เจ็บป่วย หรือเสียสุขภาพ เขาต้องรู้จักเป็นอยู่ให้ถูกต้อง และจะต้องรับผิดชอบชีวิตของเขาเองต่อไป เพราะฉะนั้น เขาจึงต้องได้รับการเตรียมความพร้อมที่จะให้รับผิดชอบตนเองได้ ต้องเติบโต เจริญงอกงาม ต้องมีคุณสมบัติ มีความรู้ความสามารถของตนเอง ซึ่งพ่อแม่ทำให้ไม่ได้ แต่พ่อแม่สามารถช่วยเกื้อหนุน โดยใช้ ปัญญาประสานกับอารมณ์ หรือเอาความรู้มาประสานกับความรู้สึก

ในเมื่อพ่อแม่มีความรู้สึก เช่นรักลูกเป็นต้นแล้ว ก็โยงต่อไปสู่ด้านความรู้ คือเรารักเขา อยากให้เขาเป็นคนเก่ง เป็นคนดี มีความสุขต่อไป แต่ชีวิตเป็นของเขา ซึ่งเขาจะต้องรับผิดชอบตนเอง เราจะช่วยเขาได้อย่างไร ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาว่า เขาจะต้องทำอะไร ต้องรับผิดชอบอะไรบ้าง และด้วยการใช้ความรู้ หรือใช้ปัญญา ก็คิดพิจารณาว่าจะเตรียมฝึกให้เขาทำอะไรอย่างไร

การใช้ปัญญาคิดไว้ล่วงหน้านี้ จะทำให้เตรียมหาแบบฝึกหัด หรือเตรียมกิจกรรมเพื่อฝึกลูกอย่างหลากหลาย ตรงนี้ก็กลายเป็นว่า พ่อแม่ไม่ทำให้เขาแล้ว แต่เฉย เพื่อดูให้เขาทำ ตรงนี้แหละเรียกว่า อุเบกขา คือข้อที่ ๔ ของพรหมวิหาร ๔

ฉะนั้น ในพรหมวิหารจึงมี ๒ ภาค คือ **ภาคความรู้สึก** ได้แก่สามข้อแรก แยกเป็น เมตตา กรุณา มุทิตา และ**ภาคความรู้คือปัญญา** ซึ่งแสดงออกที่อุเบกขา ได้แก่การวางท่าทีหรือวางตัวเฉยไว้ ไม่ทำให้ แต่นิ่งไว้ คอยดูให้เขาทำ

อุเบกขาแทรก: อุเบกขาที่ท่านอธิบายนี้ ชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจ อาจจะสับสน หรือเข้าใจกันมาผิดๆ

วิสัยนา: คงเป็นความเข้าใจพร่อง หรือเพี้ยนไป กลายเป็น “เฉยใจ” เสียแหละมาก

“อุเบกขา” แปลว่า การคอยดูอยู่ใกล้ๆ มองตรงเข้าไปให้เห็นชัดเห็นตรง ไม่เอียงขึ้นไม่เอียงลง ไม่เอียงซ้ายไม่เอียงขวา ไม่แกว่งไปไม่แกว่งมา นิ่งแน่วแน่มั่นคง ดังตาชั่ง เป็นตุลา

ในกรณีนี้ หมายความว่า แทนที่เราจะทำให้เขา ก็ให้เขาทำเอง แต่เราดูอยู่ เรียกว่านั่งดูเฉยอยู่ เหมือนกับบอกว่า เรื่องนี้เธอจะต้องทำให้เป็นเองนะ แล้วก็ให้เขาทำ แล้วเราคอยดูอยู่ใกล้ๆ เมื่อเขาทำผิด หรือทำถูก เราดูพิจารณาเห็นชัดแล้ว ก็จะได้ชี้แนะ และเมื่อเขาสงสัย เขาจะได้ถามเรา เท่ากับว่าพ่อแม่ทำหน้าที่เป็นตุลาการ ตัดสินชี้ผิดชี้ถูก ชี้พร่องชี้เกินให้ แล้วก็ให้คำปรึกษา

อุเบกขา จึงหมายความว่า พ่อแม่คอยดูให้ลูกทำ โดยเป็นที่ปรึกษา คอยตอบ คอยแก้ คอยแนะ ให้เขาเรียนรู้ ให้เขาฝึก แต่พ่อแม่ไม่ทำให้ เพื่อให้เขาหัดทำด้วยตนเอง ตรงนี้แหละจะทำให้เด็กได้พัฒนามาก

ดังนั้น อุเบกขาจึงเป็นข้อสำคัญ เป็นการให้โอกาสแก่เด็ก ในการที่จะแก้ไขปรับปรุงและเจริญพัฒนา

ถ้าเราเอาแค่จิตใจ คือด้านความรู้สึก โดยมี เมตตา กรุณา มุทิตา เด็กจะพัฒนาในส่วนที่มีความรัก ความอบอุ่น เป็นคนอ่อนโยน ละมุนละไม มีความสุข แต่จะอ่อนแอ และพึ่งพา ทำอะไรไม่เป็น และถ้ามากเกินไป เด็กก็จะกลายเป็นนักเรียกร้อง ไม่รู้จักพอ

ดังนั้น จึงต้องใช้ด้านปัญญา โดยเอาอุเบกขามาสร้าง ความสมดุล อะไรที่เด็กควรรับผิดชอบตนเองให้ได้ หรือควรหัด ทำให้เป็น พ่อแม่จะวางเฉย ไม่ชวนขวายทำให้ แต่เฉยโดยคอยดู อยู่ คือ เฉยมอง ไม่ใช่เฉยเมย เฉยเมิน หรือเฉยไม่รู้เรื่องและเฉย ไม่เอาเรื่อง ซึ่งกลายเป็นอัญญาอุเบกขา คือ เฉยโง่

การวางเฉยของอุเบกขา หมายถึงเฉยด้วยปัญญา เพราะรู้ว่าเรื่องนี้สมควรทำอย่างนี้ โดยมีเหตุผลอย่างนี้ ซึ่งโดยมากเป็นการวางเฉยเพื่อให้เขาทำ ตนเองจะได้ดู โดยสังเกตว่าเขาทำอะไร เป็น หรือไม่เป็น และเราควรจะทำอะไร หรือฝึกฝนลูกอย่างไร

ถ้าพ่อแม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา มากเกินไป จะกลายเป็นว่าพ่อแม่ขัดขวางการพัฒนาของลูกเสียเอง จึงต้องมีอุเบกขามา ช่วยดูแลให้พอดี เพื่อให้ลูกมีโอกาสพัฒนาตัวเอง ซึ่งจะทำให้เด็กมีความเข้มแข็ง รับผิดชอบตนเองได้ ช่วยให้การเจริญเติบโตของเด็กเป็นไปทั้ง ๒ ด้านอย่างมีดุลยภาพ เป็นการเจริญเติบโตอย่างพอดี คือ ทั้งมีความอ่อนโยน มีความสุข ความอบอุ่น และพร้อมกันนั้น ก็มีความเข้มแข็ง มีความสามารถ มีปัญญา รับผิดชอบตนเองได้

ถ้ามีการเอียงไปข้างหนึ่ง อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่า เอียงด้านความรู้สึกมากเกินไป ไม่มีอุเบกขา ขาดปัญญา เด็กก็จะอ่อนแอ ต้องคอยพึ่งพา และอาจเลยเถิด กลายเป็นนักเรียกร้อง ถ้าออกไปในระดับสังคม ก็อาจจะเกิดโทษในแง่ที่ว่า เสี่ยงกฎกติกา และเสียความเป็นธรรม คือจะมีการช่วยเหลือกันในส่วนส่วนตัว โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม

แต่ถ้ามีอุเบกขา ก็จะตรึงไว้ว่า ทุกอย่างต้องไม่เกินธรรม ไม่เกินความจริง จะช่วยกัน ก็ต้องไม่เกินความถูกต้อง ถึงจะมีเมตตา กรุณา มุทิตา มาจะช่วย แต่ถ้ากระทบต่อหลักการ ผิดกติกาก็หยุด อุเบกขาจะช่วยตรึงไว้ ดังนั้น อุเบกขาจึงช่วยรักษาความเป็นธรรมไว้

อุเบกขา นอกจากจะทำให้คนเข้มแข็ง รู้จักรับผิดชอบ และเจริญเติบโตพัฒนาได้ดีแล้ว ก็ยังรักษาความถูกต้องชอบธรรมในสังคม เช่นรักษาความยุติธรรมได้ด้วย ดังนั้น สังคมก็จะอยู่ดีตั้งแต่สังคมในครอบครัว

อย่างไรก็ตาม ถ้ามีอุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เฉยแบบไม่รู้เหตุผล เรื่อยเฉื่อย เฉยเมิน หรือเฉยเมย ก็อาจทำให้เด็กเสียได้ คือเด็กไม่ได้รับการเอาใจใส่ มีชีวิตที่แห้งแล้ง ขมขื่น ซึ่งจะทำให้เด็กบางคนกลายเป็นคนแข็งกระด้าง เขี้ยวเกรี้ยว หรือเสียคน หรือไม่ก็อาจจะเก่งไปเลย เช่น เด็กที่ถูกทอดทิ้ง บางคนมีความคิดพัฒนาตัวเอง กลายเป็นคนเก่งเข้มแข็ง แต่อาจจะแข็งแบบกระด้าง ไม่มีน้ำใจ ไม่รู้จักเห็นใจใคร หรือคิดแก้แค้นสังคม

รวมความว่า อุเบกขาช่วยให้เข้มแข็ง แต่ถ้าขาดสามข้อแรก ก็จะกระด้างไป ไม่เห็นอกเห็นใจใคร เพราะฉะนั้น จึงต้องมีความพอดี ซึ่งเป็นเรื่องที่ยาก จะต้องเน้นให้ตระหนักว่า ครอบครัวเป็นตัวอย่าง เป็นที่พิสูจน์ว่าสังคมจะอยู่ดีได้หรือไม่ ถ้าพ่อแม่สามารถรักษาพรหมวิหาร ๔ ให้สมดุลไว้ได้ดี ครอบครัวก็จะมีความเป็นอยู่ดี เป็นรากฐานที่ดีของสังคม เด็กที่เติบโตออกไปอยู่ในสังคม ก็จะช่วยสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างดี

พ่อ-แม่เลี้ยงลูกดี เหมือนตามลูกไปคุ้มครองโลก

ปฐมาทรรค: ในครอบครัว พ่อ-แม่เลี้ยงลูกอย่างนี้ ก็มองเห็นหลักแต่ระหว่างลูกๆ คุณธรรมระหว่างพี่น้องจะเกิดขึ้นอย่างไร

วิสัยนา: พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักใหญ่ของชีวิตครอบครัว และครอบครัวนั้นเป็นตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นต้นแบบในการฝึกเด็ก

นอกจากความสัมพันธ์กับพ่อแม่แล้ว เด็กจะได้รับการฝึกจากครอบครัวในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องด้วย โดยมีพ่อแม่ เป็นผู้นำ เริ่มตั้งแต่ในด้านความรู้สึก และทัศนคติที่ดีงาม

ลูกที่ยังเป็นเด็กๆ ที่เป็นหญิง-ชาย เป็นพี่-น้อง จะมีการสร้างความรู้สึกขึ้นแบบหนึ่ง คือ ความรู้สึกอย่างพี่อย่างน้อง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ดีงาม มีเมตตา คอยช่วยเหลือกัน ความรู้สึกแบบนี้อยู่เหนือหรือข้ามพ้นความรู้สึกทางเพศ คือความเป็นพี่เป็นน้องนั้นเหมือนไม่มีเพศ เหมือนไม่มีความเป็นหญิงเป็นชาย ความรู้สึกอย่างพี่อย่างน้องนี้ จะมากลบหรืออย่างน้อยมาคานความรู้สึกทางเพศ ที่มองกันระหว่างหญิง-ชาย

เด็กที่อยู่ในครอบครัวในลักษณะนี้ จะชินกับความรู้สึกอย่างพี่อย่างน้อง ถ้ามีการปลูกฝังดี เวลาออกไปอยู่ในสังคม เด็กก็จะมีความรู้สึกแบบนี้เป็นพื้นฐานอยู่ในใจ เวลาพบปะมองเห็นผู้หญิงอื่น ผู้ชายอื่น ก็จะมีความรู้สึกส่วนหนึ่งที่นึกถึงความเป็นพี่สาว น้องสาว เป็นพี่ชาย น้องชาย ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ดูจากความรู้สึกทางเพศได้

ที่นี้ ถ้าไม่มีความรู้สึกอย่างนี้ติดมาจากการอบรมบ่มเพาะในครอบครัวแล้ว เมื่อเด็กเติบโตขึ้น ก็จะมีความรู้สึกด้านเดียว คือความรู้สึกระหว่างหญิงชาย เพราะฉะนั้น เมื่อออกไปในสังคม ก็มีทางที่จะเกิดปัญหาได้มาก

คิดว่า ปัจจุบันจะมีปัญหาเรื่องนี้มากด้วย คือ ความรู้สึกที่พัฒนาจากความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างพ่อ แม่ ลูก และระหว่างพี่น้อง ซึ่งเรียกสั้นๆ ว่า ความรู้สึกฉันพ่อแม่-ลูก และความรู้สึกมองกันอย่างไร พี่น้อง กำลังจะเลือนหายไป เพราะฉะนั้น เวลาออกไปอยู่ในสังคม ก็จะมีปัญหาอาชญากรรมต่างๆ เพิ่มขึ้น เพราะการมองกันด้วยความรู้สึกแบบญาติพี่น้อง ไม่มีมาช่วยดุลหรือคานความรู้สึกที่หนักไปในด้านความรู้สึกทางเพศอย่างเดียว

ตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เท่ากับว่าครอบครัวเป็นพื้นฐานของสังคมที่จะจูงสังคมไปในทางที่ดี เพราะฉะนั้น ในพุทธศาสนาจึงมีคำสอนที่ท่านสอนพระไว้ว่า ถ้าพบผู้หญิงวัยสูงหน่อย ก็ให้มองเป็นเหมือนแม่ ถ้าพบผู้หญิงที่อายุมากกว่าหน่อย ก็ให้มองเป็นพี่สาว ถ้าอายุน้อยกว่า ก็ให้มองเป็นน้องสาว ตรงนี้ก็คือการนำความรู้สึกแบบญาติพี่น้องมาชักนำคุณธรรม ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกที่ดีงาม

ถ้าโดยพื้นฐานมีการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวที่ดี ความรู้สึกนี้ก็จะมาช่วยอย่างเป็นธรรมชาติไปเอง คือ ความสัมพันธ์แบบพี่น้องนี้ ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตประจำวันที่เคยชินอยู่เป็นประจำ

ในวัฒนธรรมไทยที่ผ่านมา จะเห็นชัดว่า การเน้นความสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกอย่างญาติพี่น้องนี้ ได้แสดงออกในทางภาษา เวลาพบหญิงชายอื่น ก็จะใช้คำทักทายเรียกกันอย่างญาติพี่น้องตามอายุวัยของเขา คนที่อายุมาก ก็เรียกว่า คุณตา คุณยาย หรือตาโน่น ยายนี่ คนที่อายุในระดับใกล้เคียงกับพ่อแม่ ก็เรียกว่า ลุง ป้า น้า อา ถ้าอายุใกล้เคียงกับตัวเอง ก็เรียกพี่น้องนี้ ช่วยนำความรู้สึกอย่างพี่น้องน้อง ขึ้นมาเหนือความรู้สึกอย่างหญิงอย่างชาย

แต่ปัจจุบัน วัฒนธรรมนี้กำลังจะเลือนหายไป ไม่ค่อยได้ยินเรียกกัน คงจะเป็นเพราะวัฒนธรรมตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้ามาครอบงำ ถ้ามองกว้างออกไปถึงระบบสังคมและการเมือง ก็คือจะหันเข้าหาประชาธิปไตยใต้อำนาจธุรกิจ ซึ่งเน้นเสรีภาพและความเสมอภาคแบบแก่งแย่งแบ่งแยก โดยละทิ้งหรือยอมสูญเสียภราดรภาพ แทนที่จะนำเอาภราดรภาพที่มีอยู่ค่อนข้างดีในสังคมนี้ตั้งแต่เดิม มาเป็นฐานในการพัฒนาประชาธิปไตย

ในสังคมของเราสืบๆ มา ลูกใกล้ชิดแม่มาก อยู่กับแม่ตลอดเวลา พ่อยังห่างกว่า สำหรับผู้ชายที่มีความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจในพระคุณความรักของแม่อย่างลึกซึ้งแน่นแฟ้น อิทธิพลของความรู้สึกนี้จะมีความหมายสำคัญมาก เวลาพบผู้หญิงอื่นในที่ปลอดเปลี่ยว ใจของเขาจะประหวัดไปถึงแม่ หรือภาพของแม่จะปรากฏขึ้นในใจ พร้อมทั้งความรู้สึกดีงามต่างๆ ที่พ่วงอยู่กับความสัมพันธ์กับแม่ ตลอดจนคำพูดจาสั่งสอนของท่าน ความรู้สึกนี้ก็เลยมากลบหรือมากั้นความรู้สึกอย่างหญิงอย่างชาย หรือความรู้สึกทางเพศ ทำให้จิตใจโน้มไปในทางที่จะปฏิบัติต่อผู้หญิงอื่นนั้นด้วยเมตตากรุณา

ในสังคมที่ความสัมพันธ์แบบแม่ลูกเลือนรางลงไป และเสื่อมวลชนเป็นต้นมีแต่กระตุ้นเร้าความรู้สึกทางเพศและความสัมพันธ์อย่างหญิงอย่างชาย ความรู้สึกแบบนี้ก็ย่อมจะครอบงำเป็นพื้นจิตใจของคนทั่วไปเป็นธรรมดา เวลาพบหญิงอื่นชายอื่น ก็จะมีแต่การมองกันด้วยความรู้สึกในเชิงทางเพศ

ซ้ำร้ายอาจถึงกับย้อนกลับในทางตรงข้าม คือเมื่อสังคมบ่มเพาะคนแทนครอบครัว และเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่-ลูก และระหว่างพี่น้องน้อยลง ความรู้สึกเชิงคุณธรรมระหว่างพ่อแม่-ลูก และความรู้สึกมองกันอย่างพี่อย่างน้อง ก็จะเลือนรางจางหาย การมองกันด้วยความรู้สึกทางเพศ อย่างหญิงอย่างชาย ก็อาจจะเข้าไปแสดงบทบาทแม้แต่ในครอบครัว ระหว่างพี่ชายน้องหญิง และแม้กระทั่งระหว่างพ่อกับลูกสาว

เมื่อถึงตอนนี้ สังคมก็จะแตกสลายลงไปถึงขั้นรากฐานหมายความว่า อารยธรรมจะสูญเสียคุณสมบัติที่เป็นลักษณะพิเศษของสังคมมนุษย์ ที่ทำให้นุษย์แตกต่างจากสัตว์โลกอย่างอื่น

พูด: ปัจจุบันนี้ ในแต่ละครอบครัวจะมีลูกกันน้อย จะอบรมเลี้ยงดูกันอย่างไร เพราะว่าเมื่อออกไปสู่สังคม เขาจะปรับตัวอย่างไร เป็นไปได้ไหมว่าอาจจะมีปัญหาในการปรับตัวได้คะ

วิไล: เป็นไปได้อยู่ ตอนนี้พ่อแม่ควรจะหาทางชดเชย หรือแก้ปัญหา โดยให้ลูกของพี่ ของน้อง แทนที่จะเป็นลูกในครอบครัวเดียวกัน ก็เป็นลูกของ พี่ ป้า น้า อา คือลูกพี่ ลูกน้อง ให้มีการพบปะสังสรรค์ มีกิจกรรม เช่นการเล่นเป็นต้นด้วยกันบ่อยๆ ให้มีความสัมพันธ์กัน คั่นเคยกันตั้งแต่เด็ก สร้างความรู้สึกเป็นพี่น้อง

ความรู้สึกดังกล่าวมีความสำคัญมากในการที่จะมาช่วยแก้ไขปัญหของสังคม ที่คนจะมองคนอื่นไปด้านเดียวในทางความรู้สึกระหว่างเพศ การมองเป็นพี่น้องนั้น ก็อย่างที่บอกแล้วว่า อยู่เหนือความเป็นหญิงเป็นชาย เหมือนไม่มีเพศ และแถมด้วยมีความรู้สึกในทางคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา มีความปรารถนาดีต่อกันต่างๆ ซึ่งจะมาช่วยแก้ไขปัญหาทางอารมณ์ความรู้สึกที่จะดึงไปในทางอาชญากรรม

ปฏา: ท่านอาจารย์มองว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องก็ควรมีพื้นฐานจากเมตตาพรหมวิหาร

วิสันา: ก็อย่างเดียวกัน คือ พ่อแม่เป็นผู้นำ เพราะความรู้สึกระหว่างพี่น้องจะเกิดจากพ่อแม่เป็นผู้นำเริ่มต้นให้ พอเกิดมา ก็มีพ่อแม่คอยบอกว่า พี่น้องนะ หนูต้องรัก ช่วยเลี้ยงดู ไหนอุมซึ ความรู้สึกนี้จะค่อยๆ เป็นไปเอง ครอบครัวจึงเป็นรากฐานที่ดีของสังคม

พ่อ-แม่เดี๋ยวนี้ดีแต่เลี้ยง แต่ไม่ได้ดู

ปฏา: ในสภาพสังคมตอนนี้ ที่มีความก้าวร้าว ความรุนแรงเกิดขึ้น ไม่ทราบว่าประเด็นอยู่ตรงนี้ด้วยหรือเปล่าคะ ที่พ่อ-แม่ละเลยบทบาทตรงนี้ไป

วิสันา: แน่นนอนเลย เพราะว่าพ่อ-แม่เดี๋ยวนี้มักจะดีแต่เลี้ยง แต่ไม่ได้ดู การเลี้ยงก็มีความหมายแค่เป็นการบำรุงบำเรอ นี่กว่าตัวเองขาดความสัมพันธ์กับลูก ก็พยายามเอาวัตถุ เอาเงินทองมาให้ แต่ไม่ได้ดูแลเขาเลย ไม่ได้ทำหน้าที่พ่อ-แม่หรอก แต่กลายเป็นการก่อปัญหาซับซ้อนขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง

ปัญหาซ้อนขึ้นมาอะไร? คือ พ่อ-แม่เป็นผู้ทำให้เด็กได้รับการหนุนในแง่ค่านิยมบริโภค เพราะว่าพ่อ-แม่คอยเอาอกเอาใจหาเงินทองสิ่งเสพบริโภคมาให้ เด็กก็ได้แต่มีความสุขจากการบริโภค พ่อ-แม่ก็แสดงความรักลูกด้วยการให้วัตถุ แทนที่จะฝึกอบรมเด็ก ให้เด็กก้าวขึ้นไปสู่การพัฒนาตนเองในการเรียนรู้และความดีงาม

การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว จึงเป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว ซึ่งมีเรื่องที่จะต้องพูดมากมาย แม้แต่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ-แม่กับลูก ในบทบาทที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **พ่อ-แม่เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก** ความหมายตรงนี้ลึกซึ้งมาก เราจะต้องยกขึ้นมาย้ำเน้นและปฏิบัติกันให้จริงจัง

“แสดงโลกนี้แก่ลูก” เริ่มต้นก็คือ เด็กจะได้เห็นโลก เห็นธรรมชาติ เห็นผู้คนในโลกว่ามีอะไร เป็นอย่างไร แต่ไม่ใช่แค่นั้น ไม่ใช่เพียงแค่รับรู้ว่ามีอะไร

คนเรามองเห็นสิ่งต่างๆ มิใช่เห็นพริบเดียวทั้งหมด แต่จะเห็นเพียงบางอย่าง บางแง่ และการที่จะมองเห็นในส่วนไหนแง่ไหน และในความหมายอย่างใด ก็ขึ้นอยู่กับผู้ชี้แนะ ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

ตัวอย่างง่ายๆ เมื่อไปพบเห็นกระรอกตัวหนึ่ง ในหมู่ไม้

หลายคน มองด้วยความรู้สึกว่ามันเป็นสัตว์ตัวน้อยๆ มีรูปร่างและการเคลื่อนไหวที่แคล่วคล่องว่องไว น่ารักน่าชม อยู่ในบรรยากาศของธรรมชาติ ดูแล้วจิตใจก็สดใส เบิกบาน มีความสุข

บางคน มองกระรอกด้วยความรู้สึกว่าเจออาหารอันโอชะ
จ้องแต่กระรอก ไม่เห็นธรรมชาติ คิดแต่ว่า ทำอย่างไรจะจับมัน
ได้ จะเอาไปลงหม้อแกงเป็นกับข้าว หรือเอาไปปิ้งไปย่างกิน
แก้มเหล้า

คนหนึ่ง เจอกระรอก ก็คันไม้คันมือขึ้นมาทันที มองเห็น
ภาพกระรอกกำลังเดินตายลงหน้า กะเอามันเป็นเป้า จะเอาไม้
ขว้าง หรือเอาหนังสติ๊กยิง แม้กระทั่งเอาปืนส่อง ลองฝีมือว่าแม่น
แค่ไหน

อีกคนหนึ่ง มองดูมันด้วยท่าทีของนักหาความรู้ว่า กระรอก
เป็นสัตว์ประเภทใด อยู่แถบไหนมาก มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร

เด็กๆ จะเริ่มต้นมอง รู้สึก และมีท่าทีอย่างไร มักเป็นไป
ตามการชักนำ เมื่อเริ่มต้นอย่างไร ต่อไปก็จะเคยชินอย่างนั้น

พ่อแม่เป็นผู้แสดงโลกแก่ลูก เพราะลูกจะพบกับพ่อแม่
ก่อนใครอื่น พอลูกเกิดมา พ่อแม่ก็มีบทบาทนี้ทันที เริ่มตั้งแต่
แสดงโลกแก่ลูกด้วยตัวของพ่อ-แม่เองเลยทีเดียว

พ่อแม่เป็นเพื่อนมนุษย์คู่แรกในโลกที่ลูกได้รู้จัก พ่อเป็น
ตัวแทนของผู้ชายทั้งหมด แม่เป็นตัวแทนของผู้หญิงทั้งโลก

ที่นี้ พ่อพบผู้ชาย-ผู้หญิง ที่เป็นตัวแทนของคนทั้งโลก ก็เป็น
คนที่มีความรัก มีเมตตา จึงเป็นการเริ่มต้นด้วยการสร้าง
ความรู้สึกที่ดี นี่คือตัวแทนของมนุษย์ในโลก ซึ่งมีความสัมพันธ์
ด้วยความรู้สึกที่ดีงามต่อกัน มิใช่มาพบกันก็จะฆ่าฟันทำร้ายกัน
ตอนนี้ความรู้สึกเริ่มแรกที่เจอกันก็คือ ได้เจอมนุษย์ที่ดีก่อน ได้
เห็นมนุษย์ที่มีคุณธรรม มีเมตตา มาเป็นตัวแทนของมนุษย์ เป็น
การสร้างความรู้สึกที่ดี พร้อมจะเป็นมิตรกับคนทั้งหลาย

ต่อจากนั้นก็เจอกับพี่น้อง พ่อแม่ก็จะถ่ายทอดความรู้สึกให้พี่น้องมีความรักต่อกัน พอไปเจอเพื่อนมนุษย์ ความรู้สึกฉันญาติก็จะนำมาก่อน อย่างน้อยก็มาดูแล ไม่ให้เกิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ ไม่ใช่เป็นศัตรูกัน

นอกจากนั้น สิ่งทั้งหลายที่พ่อแม่จะแสดงต่อลูก ก็จะเป็นไปแม้โดยไม่รู้ตัว ด้วยความรู้สึกรักโดยธรรมชาติ ทำให้แสดงสิ่งที่เป็นประโยชน์ และให้เห็นแง่ที่ดี แ่งที่จะใช้ประโยชน์ต่างๆ แล้วพ่อแม่ก็จะชักนำไปให้มองดูคนอื่น ด้วยความรู้สึกที่ดีงาม ด้วยความรัก มีเมตตา เช่นเมื่อได้พบเพื่อนมนุษย์อย่าง ลุง ป่า น้า อา เพื่อนของพ่อ-แม่ เป็นต้น ก็จะมีการแนะนำให้รู้จัก โดยพ่วงมากับท่าทีอาการและความรู้สึกที่ดี มีความรู้สึก และทัศนคติที่ดีงาม เมื่อพบเห็นสิ่งทั้งหลาย ก็แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้ได้เรียนรู้ รู้จักเอาไว้ ให้เรียนรู้การอยู่ร่วมกันไปในเชิงบวก อาจจะมีการสอดแทรกบ้างว่า พ่อแม่ก็มีการโกรธบ้าง เหมือนกัน แต่ควรจะเป็นไปอย่างมีเหตุผล นี่เป็นลักษณะของบทบาทในการแสดงโลกนี้แก่ลูก

แต่ปัจจุบันนี้ พ่อแม่กำลังเสียบทบาทนี้ให้กับสื่อ ให้แก่ทีวี วิทยุ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ตเข้ามาแทน ขณะนี้น่าเป็นห่วง อย่างที่เคยใช้คำว่า เวลาที่ พ่อ-แม่ถูกยึดครองดินแดนไปเสียหมายความว่า ครอบครัวเคยเป็นดินแดนที่พ่อแม่ ดูแล เป็นผู้ปกครอง เป็นผู้นำลูก แต่เวลานี้ พ่อแม่สูญเสียอำนาจปกครองนี้ไป โดยที่ที่บ้านและครอบครัวได้ถูกสื่อ เช่นทีวี และวิทยุเข้ามายึดครอง มาทำหน้าที่แทนพ่อแม่ ในการแสดงหรือนำเสนอโลกแก่ลูก

สื่อปัจจุบันมักแสดงโลกนี้อย่างไร ก็ให้ดูให้เห็นการยิงกัน
ฆ่ากัน แย่งชิงกัน ความโหดร้าย ล้างแค้น ความหยาบคาย
ความยั่วยวน ความมัวเมา

การแสดงโลกแก่ลูกของพ่อแม่สูญเสียไป เด็กยุคปัจจุบัน
จึงได้ ที่วี วิตีโอเป็นผู้แสดงโลกแก่เขา แต่มักเป็นการแสดงสิ่ง
เลวร้าย ท่าทีของจิตใจที่มุ่งจะเอาชนะ กำราบ พิฆิตเขา ทำลาย
เขา ตรงข้ามกับท่าทีของพ่อแม่แทบทั้งหมด ดังนั้น พื้นฐานทาง
จิตใจของเด็กตั้งแต่ในครอบครัว ก็จะโน้มไปในทางร้ายหรือ
เสียหาย แล้วเราจะหวังให้สังคมอยู่ดีได้ยากยิ่ง ถ้าไม่รีบแก้ไข

การแสดงโลกแก่ลูก ที่พ่อแม่เป็นผู้นำและชี้บอกนั้น
โดยทั่วไปจะทำให้เด็กพัฒนาความรู้สึก ท่าที ทักษะคติ ต่อโลก ต่อ
สังคม ต่อเพื่อนมนุษย์ ในทางที่ดี โดยเฉพาะ

- มองเพื่อนมนุษย์ด้วยท่าทีอย่างญาติมิตร มิใช่ศัตรู
- มองสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะธรรมชาติ ด้วยความรู้สึก
ชื่นชม เห็นความงาม ความสงบ ความประณีต
ละเอียดอ่อนลึกซึ้ง
- มองสิ่งทั้งหลาย และเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่า
น่ารู้ น่าศึกษา มีท่าทีของการสนองความใฝ่รู้ อยาก
ศึกษา อยากค้นคว้า หาความจริงยิ่งขึ้นไป
- มองความสัมพันธ์ของตนเองกับโลกและสังคม ด้วย
ท่าทีของการที่จะออกไปมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์
และแก้ปัญหา หรือพัฒนาทำให้ดียิ่งขึ้น

จำให้แม่นเลยว่า จะต้องสร้างท่าที่ความรู้สึก หรือทัศนคติ ๔ อย่างนี้แก่ลูกให้ได้

พ่อแม่ชี้แนะทางโดยมีเมตตากรุณารักลูกอยู่แล้ว จึงทำให้เด็กเกิดทัศนคติและท่าที่แบบนี้ขึ้นมาได้โดยไม่ต้องรู้ตัว แต่ถ้าพ่อแม่ใช้ปัญญาในการชี้แนะเสนอด้วย คือใช้ทั้ง**เมตตา** และ**ปัญญา** ก็จะได้ผลดีมากที่สุด

แต่สื่อต่างๆ ที่บุกรุกเข้ามายึดครองดินแดนของพ่อแม่ถึงในห้องกินห้องนอนของเด็กนั้น มักไม่มีทั้งเมตตาและปัญญา บางทีแฝงเอาความโลภเข้ามาจะล่อเด็กด้วย จึงมีโอกาสเต็มที่จะชักนำให้เด็กมีความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ ท่าที่ ที่ตรงข้ามกับที่พูดข้างต้น เช่นมองเพื่อนมนุษย์ด้วยท่าที่เป็นปฏิปักษ์ เป็นศัตรู หรือหวาดระแวง มองโลกด้วยความรู้สึกที่ โหดร้าย น่ากลัว เป็นโลกแห่งความเหินแกลตัว เป็นแดนที่จะต้องออกไปหาอันตรายซึ่งกัน ต้องไปเอามาเพื่อตัวเองให้มากที่สุด หรือเป็นที่ไปแสวงหาความสำเร็จสำราญ สนุกสนาน มัวเมา ฯลฯ ซึ่งไม่มีผลที่ต้องการในการศึกษาเลย

ดังนั้น จึงต้องพยายามให้พ่อแม่ยังคงมีความสามารถที่จะครองดินแดนในครอบครัวไว้ และยังสามารถทำหน้าที่แสดงโลกนี้แก่ลูก โดยใช้ท่าที่หรือบรรยากาศแห่งพรหมวิหาร ๔ ในการสร้างคุณภาพชีวิตแก่ลูกๆ และการฝึกในเรื่องอื่นๆ เช่นที่เกี่ยวกับการศึกษาของเด็กโดยตรง เพื่อให้เขาสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้ และเป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ของสังคมเมื่อเขาเติบโตขึ้น ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ พ่อแม่จะเป็นผู้นำ

ต่อมา เด็กต้องศึกษาเอง บางทีพ่อแม่ก็ไม่ได้เอาใจใส่ ได้แต่เน้นในแง่ของการเลี้ยง ด้วยการเอาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สิ่งเสพบริโภคมาบำรุง ให้เด็กมีกินมีใช้ ได้เสพบริโภค แล้วจะได้มีความสุขและเจริญเติบโตขึ้นไป บางทีพ่อแม่มองว่าตนเองมีหน้าที่แค่นี้

ความจริงแล้ว การเลี้ยงควรมีความหมายลึกซึ้งกว่านั้น เลี้ยง หมายความว่า อะไรที่ตัวเองยังไม่ได้ เราก็ช่วยประคับประคองจนกว่าจะตั้งตัวอยู่ได้ เราต้องเลี้ยงเด็กเพื่อช่วยให้เขาอยู่ได้ด้วยตนเอง พอเขาอยู่ได้ด้วยตนเองได้ เราก็หมดหน้าที่เลี้ยง

เมื่อเป็นเช่นนี้ พ่อแม่ก็ต้องนึกว่าเด็กจะตั้งตัวอยู่ได้อย่างไร เราต้องทำอะไรบ้าง นอกจากการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ปัจจัยสี่ หรือเครื่องกิน เครื่องเล่น เครื่องใช้ ซึ่งเป็นเพียงสภาพแวดล้อมที่เอื้อเกื้อกูลภายนอก เพื่อเกื้อหนุนให้เขาได้สัมผัสโอกาสและปัจจัยเอื้อที่จะเตรียมตัวให้สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตนเอง

แต่การจะอยู่ได้ด้วยตนเอง รับผิดชอบตนเองได้ ก็คือเขาต้องเรียน เพราะฉะนั้น การเลี้ยง คือการช่วยจัดสรรโอกาสให้เด็กได้เรียน จึงต้องพูดว่า เลี้ยง *คู่กับ* เรียน พ่อแม่ต้องจำไว้เสมอ เลี้ยงก็เพื่อช่วยเกื้อหนุนให้เด็กได้เรียน (แล้วพร้อมที่จะเป็นอยู่ได้ด้วยตนเอง)

ถ้าพ่อแม่บอกว่า การเลี้ยง คือการนำอาหาร วัตถุ ของกิน ของใช้ ของเล่น มาบำรุงเด็กให้มีความสุข สนุกสนาน ถ้ามองอย่างนั้น ก็เป็นอันว่าจบกัน เพราะการทำอย่างนั้นไม่ใช่การเลี้ยง แต่เป็นการบำเรอ

ดังนั้น จึงต้องมองความหมายของสิ่งที่นำมาให้ คือวัตถุต่างๆ เป็นเพียงเครื่องเกื้อหนุนในกระบวนการพัฒนาของเด็ก ซึ่งตัวแท้ตัวจริงของการเลี้ยงดูอยู่ที่ว่า เราทำอย่างไร จึงจะเป็นการจัดสรรโอกาสและปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อให้เด็กได้เรียน นี่เป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่า พ่อแม่ที่รู้เข้าใจอย่างนี้ จะไม่หยุดอยู่แค่การนำวัตถุนำมาให้เด็ก แต่จะคอยดูว่าเราจะจัดสรรอย่างไร เพื่อให้เด็กมีโอกาสได้เรียน หรือฝึกตนเองขึ้นไป

จึงต้องใช้คำว่า เลี้ยง คู่กับ เรียน ไม่ใช่แค่เลี้ยง มิฉะนั้นเมื่อพ่อแม่เลี้ยงไป ลูกก็ได้แค่เลี้ยง

ถ้าเด็กดำเนินชีวิตถูกต้องทาง เด็กจะเรียน โดยพ่อแม่ที่ฉลาดช่วยเกื้อหนุน จัดสรรโอกาสให้เด็กได้เรียน ซึ่งก็คือได้ฝึกหรือได้ศึกษานั้นเอง

ถ้าเลี้ยงลูกถูกทาง ความสุขของลูกจะต้องพัฒนา

พจนานุกรม: ที่ว่าเลี้ยง คู่กับ เรียน หรือเลี้ยงเพื่อช่วยให้เด็กได้เรียนนั้น เด็กยังไม่ได้ไปโรงเรียน ในครอบครัว เด็กเรียนอย่างไร

วิสัย: เด็กเรียนตั้งแต่เริ่มชีวิตของเขานั้นแหละ

ที่ว่าเด็กเรียน ก็คือ เริ่มต้นด้วย

๑. เรียน จากการใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเขา

๒. เรียน จากการกิน ใช้ บริโภค ในชีวิตประจำวัน

เพราะฉะนั้น การศึกษาในพุทธศาสนาจึงเริ่มตั้งแต่ที่นี่เลย คือเริ่มที่การใช้ตา หู จมูก ลิ้น แล้วก็เรื่องกินอยู่ ซึ่งเป็นเรื่องในชีวิตประจำวันนี่เอง พูดสั้นๆ ว่า เรียนด้วยการฝึกพฤติกรรมในการใช้ตา หู ฟัง ฯลฯ และพฤติกรรมในการกินใช้บริโภค

แต่การฝึกในเรื่องพฤติกรรมนี้ ก็เป็นการฝึกจิตใจ และฝึกปัญญาไปด้วยกัน พร้อมกัน นี่คือกระบวนการที่เรียกว่า ศีลสมาธิ ปัญญา ซึ่งในขั้นนี้ทั้งสามอย่างนั้นจะแสดงออกมาทางพฤติกรรมที่เรียกว่าศีล

เริ่มจากการกิน ก็ค่อยๆ หัดให้เด็กเริ่มรู้จักคิดอย่างค่อยเป็นค่อยไป รู้จักถามเขาว่า ที่เรากินนี้ คิดดูซิ กินเพื่ออะไร มิฉะนั้นเด็กจะเคยชินกับความรู้สึกและทำที่การมองว่า อร่อย ไม่อร่อย เท่านั้น ซึ่งจะได้อะไรขึ้นมา

ที่จริงนั้น การกินไม่ได้จบที่ความอร่อยใช่ไหม แต่การกินเป็นความต้องการของชีวิต คือร่างกายจะอยู่ได้ ต้องมีการกินอาหาร ตรงนี้หมายถึง กินเพื่อให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรงดี ต่างหาก แล้วเราจะได้อารมณ์ร่างกายที่ดีแข็งแรงนี้ไปทำประโยชน์อะไรก็ได้ คือไปดำเนินชีวิตให้ดี ตกลงว่า กินเพื่อสนองความต้องการของชีวิต เพื่อให้มีสุขภาพแข็งแรง

อ้อ ถ้าอย่างนั้น ควรกินอย่างไร จึงจะตอบสนองความต้องการของร่างกายให้ถูกต้อง เมื่อจะให้ร่างกายแข็งแรงมีสุขภาพดี ก็ต้องกินอาหารที่ร่างกายต้องการ จะกินมากน้อยเพียงใด ตอนนี้มีคำตอบ แต่ถ้ากินเพื่ออร่อยหรือเพื่อโก้ๆ แล้ว จะไม่มีคำตอบ ไม่มีที่สิ้นสุด กินแค่ไหน ใช้เงินเท่าไร ก็ไม่พอ

ถ้ากินเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี ก็มีคำตอบ **หนึ่ง กินแค่ไหน** ตอบได้ **สอง ควรกินอาหารอย่างไร** กินอะไรตอบได้หมด แล้วก็จะเกิดความพอดี แล้วการกินอาหารแบบนี้ก็ไม่สิ้นเปลืองด้วย ใช้เงินไม่มาก แต่ถ้ากินแบบอร่อย โก้เก๋ สนุกสนาน ใช้เงินเท่าไรก็ไม่พอ ไม่จบเลย

สรุปว่า กินสิ่งที่ และเท่าที่ ร่างกายต้องการ ไม่ใช่กินสิ่งที่ และเท่าที่ ตัวเราต้องการ

พอรู้จักกินหรือกินเป็นอย่างนี้ เด็กก็จะเริ่มมีสมดุล มีใช้กิน เพียงเพื่ออ้อย เพื่อแสดงความฟุ้งเฟ้อโก้เก๋ ซึ่งไม่ได้กินด้วย ปัญญา เด็กจะเปลี่ยนมาเป็นการกินด้วยปัญญา มีใช้กินด้วย ตัณหาและโมหะ ซึ่งจะเป็นการกินที่พอดี เพราะว่ากินแล้ว ตอบสนองความต้องการของชีวิตได้ แค่นั้น แค่นั้น ก็จะเป็นการ สร้างนิสัยที่ดีงาม นี่คือการเรียนรู้ หรือการศึกษา

ด้วยเหตุนี้ ในพุทธศาสนาจึงเริ่มฝึกตนด้วยการให้พิจารณา อาหาร เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ว่าเรากิน เราใช้ เพื่ออะไร ตอบ ตัวเองให้ได้ เสร็จแล้วพฤติกรรมนิสัยนี้ก็จะมาดุลกัน ทำให้เด็กไม่กิน เพียงเพื่อตอบสนองความต้องการโก้เก๋ ที่เป็นการฟุ้งเฟ้อ ถูกชัก พาวไปตามค่านิยม ที่เอาแค่คุณค่าเทียม แต่มีความมั่นใจใน ตนเอง เพราะมีความจริงและมีปัญญารองรับ มองเห็นและมุ่ง เอาคุณค่าแท้ ที่เป็นจริง ซึ่งจะเป็นความมั่นใจที่แท้จริง

คนเรานี้ ถ้ามีความมั่นใจด้วยปัญญา มองเห็นความจริง จะเกิดเป็นความมั่นใจที่แท้จริงและมั่นคง เมื่อเด็กมีความมั่นใจ ด้วยปัญญาเป็นฐานแล้ว แม้ว่าจะอยู่ในกระแสโลกที่มีค่านิยม อะไรก็ตามมาชักพา เด็กก็จะไม่หวั่นไหวไปตามกระแส

การศึกษาที่แท้อย่างนี้ ต้องเริ่มที่ครอบครัว ทางพระ เรียกว่าเป็นศีล ขั้นต้น

อีกด้านหนึ่ง คือ การใช้ตาหู ฆูฟัง จมูกได้กลิ่น ลิ้มรสทางลิ้น สัมผัสทางกาย ทางพระเรียกว่า การใช้อินทรีย์ ซึ่งทำหน้าที่ ๒ ด้าน

ด้านหนึ่ง คือ **ด้านรับความรู้สึก** ว่าสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ เช่น เห็นสิ่งสวยงาม ก็สบายตา เห็นสิ่งไม่สวยงาม ก็ไม่สบายตา หรือชั้ดตา เคืองตา แล้วก็ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ

อีกด้านหนึ่ง คือ **ด้านรับความรู้** ทำหน้าที่รับรู้ข้อมูลว่า อันนี้สีเขียว สีแดง เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นปฐุ เป็นโบสถ์ ทำให้เกิดความรู้ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีประโยชน์ หรือเป็นโทษอย่างไร

คนเราที่เป็นอยู่นี้ก็ คือ รับรู้โดยเห็นได้ยินเป็นต้นแล้ว ถ้ามีความรู้สึกสบายตา ก็จะชอบใจ ถ้ารู้สึกว่าจะไม่สบายตา ก็ไม่ชอบใจ จะหนี ไม่เอา ถ้ารู้สึกสบายถูกตาถูกใจ ก็ชอบ ก็เอา สุขทุกข์ก็อยู่ที่นี้ นี่เป็นด้านรับความรู้สึก

แต่พอใช้อินทรีย์ในการรับความรู้ ก็จะมีความคืบหน้าพัฒนาไปด้วย เพราะมีการเรียนรู้

เพราะฉะนั้น จะทำอย่างไรเพื่อให้เด็กได้ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกว่าอินทรีย์นี้ ไปทางด้านการรับความรู้ ให้เกิดปัญญา คือเป็นการเรียนรู้มากขึ้น มิใช่แค่เพียงเสพอารมณ์ทางตา หู เพียงเพื่อเสพรูปสวຍ เสี่ยงเพราะเท่านั้น แต่ให้ได้ความรู้ คือศึกษาว่านี่คืออะไร เป็นอย่างไร เป็นมาอย่างไร เป็นเพราะอะไร มีเท่าไร ใช้ทำอะไร มีคุณมีโทษอย่างไร ฯลฯ

รวมความว่า เด็กใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเสพ อย่างหนึ่ง และเพื่อศึกษา อย่างหนึ่ง

อย่างเด็กประถมมาที่วัด อาตมาเคยถามว่า “หนูดูทีวีวันละกี่ชั่วโมง” เด็กก็จะบอกว่า ดูเท่า นั้นเท่านี้ ชั่วโมง “ถ้าเป็นวันเสาร์-อาทิตย์ ก็จะมีดูมาก อาจจะทั้งวันเลย”

ถามต่อไปว่า “ที่หนูดูทีวีนี้ ดูเพื่อเล่นกีเปอร์เซ็นต์ ดูเพื่อศึกษาที่เปอร์เซ็นต์” เด็กจะบอกว่า “ไม่เคยได้ยินเลย” แต่เด็กงงไม่นาน แล้วแกก็บอกว่า “ดูเพื่อเล่น ๙๙% ดูเพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย”

“อย่างนั้นเขียวหรือ แต่ที่หนูทำนี่ถูกไหม” เราไม่ได้บงการ ไม่ได้ไปตัดสินเขา ให้เขาคิดเอง เด็กจะบอกว่า “ไม่ถูกหรอก” เขา รู้ อยู่

“ถ้าอย่างนั้น ทำอย่างไรดี” เด็กก็บอกว่า “ต้องแก้ไข”

“หนูจะแก้อย่างไร” เด็กก็ว่า “จะเปลี่ยนเป็นเล่น ๕๐ ศึกษา ๕๐” ก็เลยบอกไปว่า “ไม่ต้องขนาดนั้นหรอก เห็นใจเด็ก สังคมนี้ ผู้ใหญ่ทำตัวอย่างไว้ไม่ดี เพราะฉะนั้น หนูไม่ต้องรีบร้อน ยังเล่นเยอะหน่อยก็ได้ แต่เพิ่มศึกษามากขึ้นบ้าง”

สุดท้าย เด็กบอกว่า “เล่น ๗๐ ศึกษา ๓๐” “เอานะ เริ่มจัดสัดส่วนแค่นี้ก่อน”

เด็กที่เริ่มคิดและตกลงปฏิบัติอย่างนี้ จะเริ่มก้าวหน้า เพราะจะมีการดูเพื่อศึกษา แล้วความสุขจากการศึกษาก็จะเกิดขึ้น

ความสุขของคนเราขึ้นอยู่กับที่ได้สนองความต้องการ พอเรามีความต้องการอย่างหนึ่ง เมื่อได้สนองความต้องการนั้น เราก็จะมีความสุข

ตอนนี้ เด็กเคยชินอยู่กับความต้องการเสพ คือจะดู จะฟัง เพื่อสนองความต้องการสนุกสนานบันเทิงอย่างเดียว เขาก็จะมีความสุขจากการได้เล่นได้ดูฟังเสพสิ่งบันเทิง

แต่พอเขาได้คุ้นกับการศึกษา ได้เรียนรู้ และเกิดความใฝ่รู้ หรืออยากรู้แล้ว เมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการอยากรู้ เขาก็จะมีความสุขจากการเรียนรู้นั้น ตอนนี้แหละ เด็กจะพัฒนา

ถ้าเป็นการตอบสนองความต้องการเสพหรือสนุกสนาน บันเทิง วิธีของการรับรู้ก็จะดำเนินไปในด้านความรู้สึก คือ ได้เจอสิ่งที่ชอบใจ ก็จะมีความสุข ถ้าได้เจอกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็เป็นทุกข์ วนเวียนอยู่แค่นี้

ในทางตรงข้าม ถ้าเป็นการตอบสนองความต้องการใฝ่รู้ วิธีของการรับรู้และการเกิดความสุข ก็จะเปลี่ยนไป เพราะการเรียนรู้ไม่ขึ้นอยู่กับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ เจอสิ่งที่ชอบใจ เขาก็ได้เรียนรู้ เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ เขาก็ได้เรียนรู้ และเมื่อได้เรียนรู้ คือสนองความต้องการรู้ได้แล้ว เขาก็จะมีความสุข

เพราะฉะนั้น เมื่อพัฒนามาถึงขั้นนี้ เขาก็จะบรรลุความหลุดพ้นขั้นที่หนึ่ง คือ หลุดพ้นจากอำนาจกำหนดสุข-ทุกข์ของ ความชอบใจ และไม่ชอบใจ ที่ทางพระเรียกว่า ยินดี-ยินร้าย

นี่หมายความว่า ความชอบใจหรือไม่ชอบใจ จะไม่เป็นตัวกำหนดความสุข หรือความทุกข์ของเขา แต่การเรียนรู้หรือการ ได้ความรู้เป็นตัวกำหนดแทน และไม่ว่าสิ่งชอบใจหรือไม่ชอบใจ เขาก็ได้เรียนรู้ และมีความสุข เขาจึงมีความสุขได้ทุกสถานการณ์

พวกปัญญาชนเต็มชั้น พบกับสิ่งที่สบายตา ก็ชอบ พบสิ่งที่ไม่สบายตา ก็ชัง แล้วสุขก็อยู่กับสิ่งที่ชอบ ทุกข์ก็อยู่กับสิ่งที่ไม่ชอบ แล้วเขาก็เข้าสู่กระบวนการวิ่งหาสุข ดิ้นรนหนีทุกข์

แต่พอเขาเริ่มเรียนรู้ การเรียนรู้ไม่ขึ้นกับสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบ สิ่งที่ชอบ ก็ได้เรียนรู้ สิ่งที่ไม่ชอบ ก็ได้เรียนรู้

ทีนี้ พอเขามีความสุขจากการเรียนรู้ สิ่งที่ชอบ เขาก็ได้เรียนรู้ เขาก็มีความสุข สิ่งที่ไม่ชอบ เขาก็ได้เรียนรู้ เขาก็มีความสุข เขาจึงสามารถมีความสุขแม้แต่จากสิ่งที่ไม่ชอบ *ตอนนี้ก็คือการพัฒนา*

ก็เป็นอันว่า เขาหลุดพ้นจากการวนเวียนอยู่ในความสุข ความทุกข์ ที่ถูกกำหนดด้วยความชอบใจและไม่ชอบใจ กลายเป็นว่า เขาสามารถมีความสุขทุกสถานการณ์ เพราะว่า การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกสถานการณ์

ยิ่งกว่านั้น ต่อมาเขาจะมองเห็นเพิ่มขึ้นอีกว่า สิ่งที่เขาไม่ชอบ หรือสิ่งใดเป็นปัญหา เขามักจะได้เรียนรู้จากสิ่งนั้นมาก สิ่งที่ยาก เขาก็จะได้เรียนรู้มาก ได้ศึกษามาก

ถึงตอนนี้ก็จะกลายเป็นว่า เด็กสามารถชอบสิ่งที่ไม่ชอบ ชอบสิ่งที่ยาก ชอบปัญหา และสามารถมีความสุขจากสิ่งที่ไม่ชอบ จากสิ่งที่ยาก หรือจากปัญหาเหล่านั้นได้ด้วย ตอนนี้ เด็กจะเข้มแข็งยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งทางจิตใจและทางปัญญา

ถ้าเราไม่สามารถพัฒนาเด็กถึงขั้นนี้ คือให้เด็กมีความสามารถที่จะมีความสุขจากการเรียนรู้ หรือจากการสนองความใฝ่รู้ เด็กจะไม่สามารถก้าวไปสู่การศึกษาได้เลย

ที่นี้ การศึกษาในปัจจุบัน ไม่ได้จับจุดนี้ เพราะฉะนั้น การศึกษาจะเดินหน้าไปได้ยาก เพราะเราไม่ได้ฝึกคนให้ศึกษา หรือ พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า เพราะคนยังไม่พัฒนาขึ้นสู่การศึกษา

สุขจากเสพ-สุขจากศึกษา-สุขจากสร้างสรรค์ ต้องพัฒนาความสุขให้ครบ ๓ ชั้น

ปฏิกวา: พอท่านกล่าวถึงประเด็นนี้ มีข้อนำคิดประการหนึ่งว่า ปัจจุบันนี้เราสอนนักเรียน สอนไปเพื่อทำมาหากิน สอนว่าต้องเรียนอย่างนั้น อย่างนี้ เพื่อจะได้ประกอบอาชีพที่ดี หารายได้ได้ดี เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ใช่การศึกษาเพื่อการพัฒนา

วิสัย: ไม่ได้เป็นการศึกษาด้วยซ้ำ คือ การศึกษาที่แท้ยังไม่ได้เริ่มเลย อาตมาเคยพูดในที่ประชุมว่า “การศึกษายังไม่ได้เริ่มต้น เพราะว่าการศึกษาเริ่มต้นที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้อะไร ด้วย การมีท่าทีในการรับรู้ที่ถูกต้อง” แต่ตอนนี้เด็กยังอยู่แค่ในขั้นของการใช้อินทรีย์เพื่อรับรู้ความรู้สึก และไม่ได้รับการชักนำให้มีความคิดในเชิงการศึกษาที่อยากเรียนรู้ ที่จะใช้อินทรีย์เพื่อการรับรู้ และไม่ก้าวต่อไปสู่ขั้นของการอยากจะทำให้ดี

การอยากเรียนรู้ กับการอยากทำให้มันดีนี้ ต่อเนื่องกัน คือ พอได้เรียนรู้ เขาจะสังเกตได้เองว่าสิ่งนั้นอยู่ในภาวะที่มันควรจะเป็นหรือไม่ แล้วทำให้เขาคิดว่าสิ่งนี้ควรจะเป็นอย่างไร สิ่งนี้ไม่ควรเป็นอย่างนี้ ควรจะแก้ไข ถึงตอนนี้ ความต้องการพื้นฐานทางการศึกษา ๒ อย่าง จะเข้ามาประจำอยู่ในใจ คือ

หนึ่ง อยากรู้ อยากเรียน อยากฝึกฝนตนเอง

สอง อยากทำสิ่งที่ยังไม่ถูกต้อง ที่บกพร่อง ให้มันดี

ความปรารถนาหรือความต้องการอย่างนี้ เป็นกุศล คือ ความอยากที่เป็นกุศล มีชื่อสั้นๆ ว่า “ฉันทะ” พูดสั้นๆ ว่า ความอยากรู้ และอยากทำให้มันดี เป็นคุณธรรมมูลฐาน*

เมื่อเด็กยังไม่ได้พัฒนาความอยากหรือความต้องการ อย่างนี้ เขาก็มีแต่เพียงความต้องการเสพ และความสุขจากการเสพ ความสุขจากการกระทำไม่มี คนเราจะพัฒนาได้ ต้องมีความปรารถนาจะรู้ และอยากทำให้ดี ถึงตอนนี้ความสุขจะมีแหล่งใหญ่มาจากการกระทำ

เด็กปัจจุบัน ถ้าให้การศึกษาที่ผิด (คือไม่ได้ศึกษา) ก็จะมีความสุขทางเดียวจากการเสพ เขาไม่ต้องการทำ และถ้าให้ทำ ก็จะเป็นทุกข์ กลายเป็นว่า ถ้าจะมีความสุขก็คือ สุขที่ไม่ต้องการกระทำ หรือต้องการได้รับการปรนเปรอโดยมีคนอื่นทำให้ เขาจึงจะมีความสุข ถ้าอย่างนี้ตัวเองก็พัฒนาไม่ได้ สังคมก็จม

ถ้ามีการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว เด็กจะหลุดพ้นจากการใฝ่เสพ ขึ้นมาสู่การใฝ่ศึกษา แล้วจะมีความสุขจากการได้เรียนรู้ ถ้าเด็กพัฒนาขึ้นมาสู่การศึกษาอย่างนี้ ชีวิตในครอบครัวก็จะมีปัญหาน้อยลง เด็กจะไม่เรียกร้องมาก เพราะว่าพ่อแม่จะคอยหนุนให้เด็กคิดแล้วถามว่า *อยากทำอะไร มากกว่าถามว่า อยากได้อะไร*

* พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ฉันทมูลกา...สพเพ ธมฺมา” (อง.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๓; ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล), **ฉันทะ** คือความอยากที่เป็นกุศล ได้แก่ อยากให้สิ่งทั้งหลาย ดี งาม สมบูรณ์ และอยากทำให้มันดี อยากทำให้มันงาม อยากทำให้มันสมบูรณ์ ตรงข้ามกับตัณหา ที่เป็นอกุศล คือ อยากให้ตัวเสพ อยากให้ตัวได้ อยากให้ตัวมี อยากให้ตัวเป็น

เวลานี้ เด็กมักจะคอยบอกแต่ว่า อยากไดโนเสาร์ อยากได้นี้ ถ้าพ่อแม่เอาแต่ถามว่าอยากได้อะไร แล้วไปหาเอามาให้ เด็กก็จะเพิ่มพูนนิสัยใฝ่แสพให้มากยิ่งขึ้น จะมีการเรียกร้องมากขึ้น ให้เท่าไรก็ไม่พอ ถ้าให้ไม่พอ เขาหาความสุขในบ้านไม่ได้ เขาก็ไปหาความสุขนอกบ้าน ไปมั่วสุมหายาเสพติด

แต่ถ้าเด็กเข้าสู่การศึกษา มีความสุขจากการเรียนรู้และจากการได้กระทำ พ่อ-แม่ ก็จะเพียงคอยดูว่า เด็กอยากทำอะไร และจะทำอย่างไรให้ดียิ่งขึ้น แล้วคอยเกื้อหนุน เด็กก็จะพัฒนา และปัญหาในครอบครัวจะก็น้อยลง เพราะเด็กแต่ละคนมีเรื่องที่ต้องทำ บรรยาการก็จะดีขึ้นเอง แต่ถ้าพ่อ-แม่คิดแต่จะบารุงบารอลูก ก็ไม่รู้จักจบ เด็กก็ได้แต่จะเรียกร้อง จะมีการจ้องเพ่ง แข่งขันกัน และระแวงว่าคนอื่นจะได้มากกว่า แก่งแย่ง เกีย่งงอน ไม่เป็นสุข ความรู้สึกสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องก็ไม่ดี

เพราะฉะนั้น จะต้องช่วยเด็กในการฝึกตัวให้เข้าสู่การศึกษาให้ได้ การศึกษาในครอบครัวจะเป็นพื้นฐานได้แท้จริง ถูกต้องตามหลักความจริงของธรรมชาติ และจะเกิดบรรยาการแห่งการเรียนรู้

เมื่อบรรยาการแห่งการศึกษาเกิดขึ้นมาในบ้าน ก็จะเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นความสุขของมนุษย์ มิใช่สุขอยู่แค่เสพตามธรรมชาติของสัตว์โลกที่ยังไม่พัฒนา

ปลูกเร้าคุณธรรมและชักนำปัญญา

ปวงศา: วิธีการคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม จะนำมาปฏิบัติในครอบครัวอย่างไร

วิสัยชนะ: การคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม ก็คือการมองสิ่งต่างๆ ในทางที่จะให้เกิดผลดีงาม หรือเป็นประโยชน์ เป็นเรื่องที่ต้องเริ่มต้นในครอบครัว

อย่างในการศึกษาของเด็ก เช่น พ่อแม่ ไปกับลูก ขับรถไปเห็นเด็กแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าขาด สกปรก ตอนนั้นลูกมองเห็นสิ่งต่างๆ รอบตัว เขาก็จะมีท่าทีจิตใจมองในแง่ใด มีความรู้สึกต่อภาพที่ปรากฏนั้นอย่างไร พ่อแม่ จะชักนำได้ ไม่ว่าจะในทางที่เป็นการเร้ากุศล หรือเร้าอกุศล เช่น พ่อแม่บอกว่า เด็กคนนั้นน่าเกลียด สกปรก อย่าดูมัน ก็เป็นการเร้าอกุศล

แต่ถ้าพ่อแม่พูดไปในทำนองที่ว่า น่าเห็นใจเขานะ บ้านเมืองยังมีความยากจนอย่างนี้ เขาเกิดมาไม่มีเสื้อผ้าใช้ เมื่อเรามีโอกาส เราต้องช่วยกันนะ เอาเสื้อผ้าไปช่วยให้เขาได้ใส่บ้าง จะได้อยู่ดีมีสุข อย่างนี้เป็นการปลูกเร้ากุศล

พ่อแม่มีอิทธิพลในเรื่องนี้มาก เวลาไปห้างสรรพสินค้า ซื้อของ ต้องคิดว่าจะพูดอย่างไร ให้ลูกมีท่าทีมองสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ถ้าพ่อแม่พาลูกไปห้างสรรพสินค้า ไม่ได้ใช้ความคิด ก็ไม่สามารถชักนำโยนิโสมนสิการให้แก่เด็กได้ ไม่เป็นกัลยาณมิตร แต่อาจจะกลายเป็นปาปมิตรไป คือเป็นมิตรที่ชั่วร้าย ไม่ดี

ถ้าเป็นกัลยาณมิตร ก็จะชี้แนะ พอถูกเห็นอะไรสะดุดตา สีแดง สีเขียว อนุญาต ก็จะวิ่งรี่เข้าไป

ตรงนี้ ถ้าพ่อแม่กระตุ้นผิดทาง ก็จะบอกได้แค่ว่าอันนี้ไม่สวย อันนั้นสวยกว่า เอาอันนั้นดีกว่า อันนี้อ่าไปเอาเลย ฯลฯ

แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการ ก็จะกระตุ้นในแง่ที่ว่า ของนี้คืออะไร ทำด้วยอะไร มาจากไหน ใช้ทำอะไร มีแง่ดี แง่เสียอย่างไร ควรจะใช้ประโยชน์อย่างไร ถ้าลูกเป็นคนทำ จะแก้ไขปรับปรุงอย่างไร เป็นการให้ความรู้และปลูกเร้าฉันท์หายไปด้วย เด็กก็จะเกิดความรู้ และสามารถเข้าใจสิ่งต่างๆ

ถ้าได้มากกว่านั้น เด็กอาจจะเกิดความคิดที่จะทำหรือประดิษฐ์ขึ้นบ้าง ไม่ใช่ติดอยู่กับความชอบใจ ไม่ชอบใจ สีสวย ไม่สวย แล้วจบ ซึ่งจะไม่เกิดปัญญาขึ้นมาเลย

ประเมินการพัฒนาให้ครบ ๔ ด้าน

ปุจฉา: ตามที่ท่านอธิบายมานี้ ถ้าเราทำหน้าที่เป็นพ่อแม่ต้องอบรมเลี้ยงดูลูก แล้วจะมีเกณฑ์การพิจารณาอย่างไรว่า ลูกของเราเข้มแข็งพอที่จะไปเผชิญกับสังคมภายนอก ในทางธรรมจะมีเกณฑ์การประเมินอย่างไรว่าเด็กมีความเข้มแข็งพอ สามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

วิสัชนา: ดูที่การพัฒนา ๔ ด้าน คือ

๑. **การพัฒนาด้านกาย** นอกจากดูสุขภาพทางกายแล้วก็พิจารณาดูที่ความสัมพันธ์กับวัตถุ สิ่งเสพบริโภค ว่าเขาพัฒนาหรือยัง เช่นดูว่าเขารู้จักกิน ใช้วัตถุเป็นไหม

อย่างเช่นการรับประทานอาหาร ก็ดูว่าเขารู้จักกิน เพื่อวัตถุประสงค์ที่แท้ คือ เพื่อบำรุงสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง ไม่ใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย โก่โก้ ฟุ้งเฟ้อ อวดฐานะ อย่างนี้แสดงว่าเขามีการพัฒนา ซึ่งรวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีต่างๆ ด้วย สังเกตในการดู การฟัง ว่ารู้จักดู รู้จักฟัง ดูเป็นไหม ดูได้ประโยชน์ไหม รู้จักศึกษาจากประสบการณ์ต่างๆ ใหม หรือว่าดูสิ่งต่างๆ แล้วตกเป็นทาส หมกมุ่น มัวเมา อย่างนี้เป็นการพัฒนาทางกาย

๒. การพัฒนาด้านศีล ก็ดูการพัฒนาความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ดูความสัมพันธ์กับพี่น้อง ดูความสัมพันธ์กับเพื่อน เช่น รู้จักคบเพื่อนใหม่ ปฏิบัติหน้าที่ต่อเพื่อนได้ดีไหม เมื่อสัมพันธ์กับผู้คน มีท่าที ทัศนคติ ถูกต้องไหม การพูดจาเป็นอย่างไร มีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในทางสังคมอย่างไร รู้จักสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลไหม นี่เป็นการพัฒนาทางสังคม

๓. การพัฒนาด้านจิตใจ ดูว่ามีคุณธรรมความดี มีเมตตากรุณา เจอสัตว์ทั้งหลายทุกข์ยากเจ็บป่วย อยากจะช่วยเหลือมันไหม มีน้ำใจต่อคนอื่นไหม มีความกตัญญูไหม ฯลฯ แล้วก็ดูสมรรถภาพของจิตใจว่ามีความเข้มแข็ง มีความเพียรพยายาม มีความรับผิดชอบ มีสติรักษาตัวไหม มีสมาธิแน่วแน่ในกิจที่จะทำหรือเปล่า พร้อมทั้งพิจารณาด้านความสุขทางจิตใจว่ามีความสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส ไม่เครียด ไม่หงุดหงิด ไม่ซึมเศร้าเหงาหงอย ไม่หม่นหมอง ไม่ขุ่นมัว

๔. การพัฒนาปัญญา ดูว่าสามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง สามารถมองสิ่งต่างๆ โดยไม่ยึดติดกับความชอบ ชัง ยินดี ยินร้ายเท่านั้น แต่มองสิ่งต่างๆ โดยรู้จักศึกษา มองหาความรู้ สืบค้นความจริง รู้จักแก้ปัญหา รู้จักวิเคราะห์วิจักษ์ มองโลกอย่างไร มีทัศนคติต่อเพื่อนมนุษย์อย่างไร มีปฏิสัมพันธ์อย่างไร ก็วัดเอาทั้ง ๔ ด้าน ถ้าใช้ได้ ก็ไปได้

ปฏา: การแสดงออกหรือการกระทำต่างๆ ในลักษณะการพัฒนา จะขึ้นอยู่กับอายุไหมคะ

วิสันนา: ไม่ได้ขึ้นกับอายุ อายุเกี่ยวข้องกับเฉพาะในแง่ที่เป็นวัยหรือขอบเขตของการเจริญเติบโต และกาลเวลาในการสะสมประสบการณ์ แต่ตัวการพัฒนาเองขึ้นอยู่กับอาการแสดงออก ลักษณะพฤติกรรมที่แสดงออกถึงการพัฒนาในด้านต่างๆ ทั้ง ๔ ด้านว่ามีระดับการพัฒนาเป็นอย่างไร

ปฏา: ดิฉันมองว่า ปัจจุบัน เราประเมินคน ไม่ได้ประเมินในลักษณะการพัฒนาทางกาย ศีล จิตใจ ปัญญา แต่เราไปดูกันที่วุฒิบัตร ประเมินฐานะทางเศรษฐกิจ ดูที่ตัวเลขของทรัพย์สิน หรือรายได้ บุคคลนี้เป็นผู้ที่รวยที่สุดของประเทศ การนำเสนอในลักษณะนี้ แสดงถึงสังคมกำลังแสดงโลกในทางที่ผิด ใช่ไหมคะ?

วิสันนา: สังคมให้ภาพที่เพี้ยนไปจากความเป็นจริง

ปฏา: การฝึกอบรมหลายๆ ให้เป็นผู้มีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุนในตัว ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยทำให้พร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการศึกษาพัฒนาชีวิตของตน ถ้าพูดให้สั้นๆ เพื่อจำง่าย ควรประกอบด้วยอะไรบ้างคะ

วิสัยทัศน์: พระพุทธเจ้าตรัสว่า ลูกๆ คือเด็กทั้งหลาย เป็นฐานรองรับมนุษยชาติ* ลูกในครอบครัว คือเด็กในสังคม ถ้าจะให้สังคมมนุษย์มั่นคง มีอนาคต เด็กก็ควรได้รับการปลูกฝังคุณสมบัติที่เรียกว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม หรือรุ่งอรุณของการศึกษา ๗ ประการ ♦ คือ

- ๑) แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
- ๒) มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
- ๓) มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
- ๔) มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
- ๕) ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
- ๖) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
- ๗) ฉลาดคิดแยกแยะ ให้ได้ประโยชน์และความจริง

* คำบาลีว่า “ปุตตา วตฺถ มนุสฺสํ” (ส.ส.๑๕/๑๖๕/๕๑)

♦ ส.ม.๑๙/๑๒๙/๓๕- ๑๔๔/๓๘

ดูแลครอบครัว

คุณภาพชีวิตของครอบครัวที่มีความสุข

ปฐก: ประเด็นที่ผ่านมานั้นชัดเจนดีค่ะ ดิฉันอยากเรียนถามท่านในลักษณะของคุณภาพชีวิตว่า ในฐานะของชาวพุทธ คุณภาพชีวิตของครอบครัวที่มีความสุข ควรเป็นลักษณะใด?

วิสันา: คุณภาพชีวิตดูได้ ๓ ระดับ เริ่มด้วยระดับที่ ๑ ซึ่งแยกเป็นหลายด้าน

ด้านแรก คือ เรื่องสุขภาพร่างกาย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียน มีกำลัง แข็งแรง อายุยืน

ด้านที่สอง มีอาชีพสุจริต ด้านวัตถุ มีทรัพย์สินเงินทอง ไม่เดือดร้อน มีกินมีใช้ อย่างน้อยพึ่งตัวเองได้ในด้านเศรษฐกิจ

ด้านที่สาม มีสถานะในสังคม เป็นที่ยอมรับนับถือ มียศ มีตำแหน่ง มีบิรวาร มีผู้คนยกย่อง และถ้ามีเกียรติคุณ เป็นที่นิยมนับถือ ก็ยิ่งดี

ด้านที่สี่ ก็คือ มีครอบครัวอบอุ่นผาสุก มีความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นสุข พี่น้องรักกันดี ดูแลเอาใจใส่ ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ

ทั้ง ๔ ด้านนี้รวมกันเป็นระดับที่ ๑ เรียกว่า ทัศนคติที่มีกตัญญูหรือประโยชน์ปัจจุบัน เป็นจุดหมายขั้นตาเห็น ต้องดูเป็นพื้นฐานก่อน

คุณภาพชีวิตด้านแรกที่เป็นด้านวัตถุ หรือรูปธรรมนี้ ก็อย่างที่บอกแล้วว่า ท่านถือว่าสำคัญ ในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เราอาศัยมันเป็นฐานที่จะก้าวขึ้นสู่การพัฒนาและความดีงาม หรือการสร้างสรรค์ที่สูงขึ้นไป ดังนั้นท่านจึงเอาใจใส่มากที่สุดทีเดียว เพียงแต่ต้องระวังว่าไม่ให้เอาเป็นจุดหมายที่จะไปหลงติดวนเวียนจมอยู่ แต่ถ้าปฏิบัติให้ถูก ก็เป็นการเตรียมฐานชีวิตให้พร้อม

เพราะฉะนั้น ในเรื่องคุณภาพชีวิตจึงมีหลักสำคัญพิจารณาแยกแยะละเอียดลงไปอีก เช่น หลักสัปปายะ ๗ ประการ

สัปปายะ ก็คือคำบาลีที่เราเอามาแปลว่า “สบาย” นั่นเอง แต่ความหมายในภาษาไทยของเราเพี้ยนไปหน่อย

สบายของเรา มักเข้าใจกันว่า หมายถึง ไม่ติดขัด ไม่มีอะไรบีบคั้นกดดัน หรืออึดอัด แล้วก็หยุดแค่นั้น คล้ายกับว่าพร้อมจะลงนอน หรือพักผ่อนได้ (มองที่การไม่ต้องทำ)

แต่สบาย หรือสัปปายะของเดิม หมายถึง สภาพที่เอื้อเกื้อหนุน เหมาะ ช่วยให้เป็นอย่างนั้น ทำกิจกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ อย่างได้ผลดี หรือเอื้อต่อการที่จะปฏิบัติให้สำเร็จผล (มุ่งเพื่อการกระทำ) เช่น จะไปฝึกสมาธิ ท่านก็ให้มีสัปปายะ จึงจะได้ผลดี

“สัปปายะ” คือ สภาพแวดล้อม เรียกว่า ภาวะสบาย นี่เป็น
คุณภาพชีวิตขั้นต้น มี ๗ อย่าง คือ

๑. อุดุสสabay (อุดุสสัปปายะ) คือ สภาพแวดล้อม ดิน น้ำ
อากาศ ที่เกื้อกูลต่อชีวิต ธรรมชาติที่รื่นรมย์ ความร้อน
ความหนาว บรรยากาศทั่วไป ที่ดี ที่เหมาะ ที่เอื้อ
๒. อาหารสบาย หรือโภชนะสabay (อาหารสัปปายะ/โภชน
สัปปายะ) มีอาหารเพียงพอ ไม่ขาดแคลน และเป็น
อาหารที่มีคุณภาพ ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ มี
รสชาติประกอบพอเหมาะพอควร
๓. อาวาสสabay หรือเสนาสนะสabay (อาวาสสัปปายะ/
เสนาสนสัปปายะ) คือ ที่อยู่อาศัย ที่นั่งที่นอน มั่นคง
ปลอดภัย อยู่อาศัยใช้ทำกิจที่ประสงค์ได้ดี เป็นที่ผาสุก
๔. บุคคลสabay (บุคคลสัปปายะ) คือ มีบุคคลที่ถูกกันเหมาะ
กัน ไม่มีคนที่เป็นภัยอันตราย หรือก่อความเดือดร้อน
วุ่นวาย ถ้าให้ดี ก็ให้มีคนที่มีคุณธรรม มีปัญญา จิตใจดี
มีเมตตา มีความรู้ ที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาชีวิต
พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาให้ดียิ่งขึ้น อย่างน้อย
ได้คนที่เหมาะใจ
๕. อิริยาบถสabay (อิริยาบถสัปปายะ) คือ การบริหาร
อิริยาบถ การเคลื่อนไหวของร่างกาย การได้นั่งนอนยืน
เดินอย่างสมดุล และเพียงพอ บริหารร่างกายได้คล่อง
ไม่ติดขัด

๖. โคจรสบาย (โคจรสปปายะ) คือ มีแหล่งอาหาร แหล่งปัจจัย ๔ สิ่งจำเป็นในการใช้สอยเป็นอยู่ หาไม่ยาก เช่น มีหมู่บ้าน ร้านตลาด หรือชุมชนที่ไม่ไกล ไม่ไกลเกินไป

๗. ภัตสสบาย (คำเต็มว่า ธรรมสวนสปปายะ หรือภัตสสปปายะ) คือ มีโอกาสได้ยินได้ฟังถ้อยคำ เนื้อความ และเรื่องราวข่าวสารที่ทำให้เกิดปัญญาความรู้ความเข้าใจ ในหลักความจริง ความดีงาม ที่เป็นธรรม เป็นวิทยา ตลอดจนการพูดคุยถกเถียงสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด พุดตามยุคนัยว่า มีโอกาสเข้าถึงข่าวสารข้อมูลที่สร้างสรรค์ ผดุงจิตใจ จรรโลงปัญญา เอื้อต่อการศึกษา เกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิต

พจนานุกรม: ได้ ๗ ข้อแค่นี้ก็สบายแล้ว ทั้ง ๗ ข้อสบายทั้งนั้น สบายสมชื่อทุกข้อ ครบ ๗ ข้อแล้วยังอยู่แค่ระดับที่ ๑ เท่านั้นหรือ?

วิสัยทัศน์: ทั้งหมดที่พูดมานี้ยังเน้นด้านวัตถุหรือรูปธรรม คุณภาพชีวิตจะจริงแท้และยั่งยืน ต้องลึกเข้าไปในจิตใจ หรือสูงขึ้นไปในทางนามธรรมด้วย

ต่อจากนี้ก็ให้ดูระดับ ๒ ที่เรียกว่า สัมปรายิภักตกะ หรือประโยชน์เบื้องต้น เป็นจุดหมายขั้นเลียดาเห็น หรือประโยชน์ที่ลึกเข้าไป เป็นเรื่องที่เลียดจากที่ดูในระดับตาเห็นทั่วๆ ไปแล้ว ที่จริงแค่ ๔ ข้อแรกที่กล่าวมาก็ดูได้เยอะแล้ว และเรื่องสปปายะ ๗ บางอย่างก็ล้ำเข้ามาในระดับที่ ๒ นี้บ้าง แต่ตอนนี้เน้นด้านนามธรรมให้ชัดขึ้น

ในขั้นนี้ก็ดูว่า พ่อแม่ผู้นำในครอบครัว เป็นหลักใจ ให้ความอบอุ่น ซาบซึ้ง สุขใจ อยู่กันในครอบครัวอย่างมีความภาคภูมิใจและมั่นใจ ที่ได้ดำเนินชีวิตโดยสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ซึ่งก็เป็นคุณภาพชีวิตอย่างหนึ่ง เป็นการทำให้จิตใจสงบ มีความรู้สึกมั่นคง

ยิ่งกว่านั้น ยังได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์ ได้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ซึ่งเป็นกุศลที่ทำให้คุณภาพชีวิตดียิ่ง เพราะรู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่ามีความหมาย ทำให้เกิดปิติอิ่มใจมีความสุขที่ลึกซึ้ง ยั่งยืน และจะย้อนไปโยงกับข้อแรก เช่น ทำให้เป็นที่นิยมนับถือ มีความภูมิใจในครอบครัวของตนว่า พ่อแม่ของเราได้ทำประโยชน์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ทำความดีสร้างสรรค์สังคม เป็นต้น

รวมทั้งมีศรัทธา เชื่อมั่นในการทำความดี เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ จิตใจไม่ว้าวุ่น เป็นคุณภาพชีวิตในระดับจิตใจ แล้วก็มีปัญญาแก้ปัญหา นำชีวิตได้ มีความรู้ความเข้าใจ ทันท่วงทีข่าวสารเหตุการณ์ความเป็นไปในโลก และรู้เท่าทันข่าวสารข้อมูล นี่ก็เป็นคุณภาพชีวิตในระดับปัญญา ซึ่งสำคัญมาก

สูงกว่านั้นก็ถึงระดับ ๓ ที่เรียกว่า ปรมาตม แปลว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นจุดหมายสูงสุด เป็นขั้นที่มีจิตใจเป็นอิสระ

สองระดับแรกยังเป็นคุณภาพชีวิตในขั้นของการอยู่ร่วมสังคมในฐานะเป็นบุคคล แต่ในที่สุดความเป็นบุคคลในสังคมนั้น ก็ต้องโยงไปหาด้านชีวิตที่เป็นของธรรมชาติ

ที่ว่ำนั้นหมายความว่า ที่แท้นั้น ทุกชีวิตอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ และกฎธรรมชาตินี้ไม่เข้าใครออกใคร ไม่ว่าจะเป็นคนดีหรือคนชั่ว ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป มีการพลัดพราก พบความผันผวนปรวนแปรเป็นไปต่างๆ ตามเหตุปัจจัยหลากหลายที่เกี่ยวข้อง

ตอนนี้ ไม่ว่าคนดี หรือคนชั่ว ถ้าจิตใจยังไม่อิสระ พอเจอกับความผันผวนปรวนแปร ซึ่งเป็นโลกธรรม ได้ลามก เสื่อมลามก ได้ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ สังคม เหตุการณ์บ้านเมือง ชีวิตเปลี่ยนไป พอเจอเข้า ก็โศกเศร้า ทุกข์ใจ

ตอนนี้แหละที่คนจะต้องเข้าถึงธรรมชาติ ถ้ารู้ความจริงแจ่มแจ้ง ปัญญาชัดเจนถึงสัจธรรมแล้ว จิตใจก็จะเป็นอิสระ ไม่หวั่นไหว มั่นคง สมบูรณ์ จึงเป็นคุณภาพชีวิตสูงสุด ที่เรียกว่าเป็นมงคลข้อ ๓๘ ตามพุทธพจน์ที่ว่า “... จิตฺตํ ... อโสกํ วัริขํ เขมํ” ผู้ใดถูกโลกธรรมทั้งหลายกระทบกระทั่งแล้ว จิตใจไม่หวั่นไหว มีความมั่นคง ไม่เศร้าโศกแห่งเขา ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นจิตใจที่สะอาด ผ่องใส เกษม ปลอดโปร่ง เบิกบาน อันนี้จัดว่าเป็นมงคลสูงสุด เป็นคุณภาพชีวิตชั้นยอด พ่อแม่ที่ถึงขั้นนี้ ก็จะเป็นหลักของครอบครัวและของเพื่อนมนุษย์ทั่วไปได้อย่างดี

คุณภาพชีวิตดูได้หลายระดับ ตามหลักอัตถะ คือประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย ๓ ขั้นอย่างนี้

เมื่อคนพัฒนา ความสุขก็เป็นอิสระจากวัตถุมากขึ้น

ปฐก: ครอบครัวมีความสุข หรือความผาสุก มีลักษณะอย่างไรคะ?

วิสันนา: ถ้ามองอย่างกว้าง ก็ดูตามลักษณะของคุณภาพชีวิตในเรื่องสี่ปายะ ๗ และอัสตะ ๓ ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ถ้ามองในแง่ตัวคน ก็ควรพิจารณาในด้านความสัมพันธ์กับวัตถุด้วยว่า วัตถุที่มีอยู่ สามารถให้ความสุขกับเขาได้ไหม เขามีการพัฒนา มีความสุขงอมทางปัญญาแค่ไหน จิตใจเป็นอิสระจากวัตถุมากน้อยเพียงใด

ถ้าความสุขของเขาไม่ค่อยขึ้นต่อวัตถุแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีวัตถุมาก ชีวิตจะพึ่งพาวัตถุน้อยลง และมีความสุขได้ง่ายขึ้น แต่ถ้าจิตใจพัฒนาไม่พอ เขาก็ต้องการวัตถุมาก จึงจะมีความสุขได้

เพราะฉะนั้น เราต้องดูความงอมแก่กล้าของอินทรีย์ โดยเฉพาะด้านปัญญา ถ้าเขายังพัฒนาทางจิตใจและทางปัญญาน้อย เขาก็จะพึ่งพาวัตถุมาก แต่ถ้าเขาพัฒนาสูงขึ้นไป ความสุขของเขาก็แบ่งหรือย้ายไปที่อื่น เช่น สุขจากความรักใคร่ไมตรีระหว่างมนุษย์ ศรัทธาในศาสนาหรืออุดมคติบางอย่าง กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์หรืองานที่ทำให้รู้สึกว่ามีคุณค่า ความสุขกับธรรมชาติ ความสุขจากวิเวก การศึกษาหาความรู้ การแสวงธรรมแสวงปัญญา ความปลอดโปร่งเป็นอิสระ เป็นต้น ที่ขึ้นต่อวัตถุน้อยลงๆ

ปฐก: ในหลักการแล้ว เราควรฝึกการพึ่งพาวัตถุให้น้อยได้อย่างไรบ้างคะ

วิสัยทัศน์: เราควรฝึกตนเองให้เป็นอิสระเหนือวัตถุ มีชีวิตที่ดีเป็นสุขได้ด้วยตนเองโดยพึ่งพาวัตถุน้อยที่สุด หรือค่อยๆ น้อยลงไป จึงมีหลักปฏิบัติที่เรียกว่าศีล ๘ เป็นตัวอย่างของการฝึก อย่างน้อยไม่ให้ลุ่มหลงวัตถุ ไม่ให้เอาความสุขและชีวิตของเราไปฝากไว้กับวัตถุอย่างเดียวน จนกลายเป็นทาสของมันหรือสูญเสียอิสรภาพไป

จะเห็นว่าศีล ๘ เป็นการเพิ่มจากศีล ๕ ในข้อที่เกี่ยวกับตนเองเท่านั้น ในขณะที่ศีล ๕ เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่ฆ่าฟันกัน ไม่ละเมิดกรรมสิทธิกัน ศีล ๘ เป็นเรื่องของตัวเองทั้งนั้น ไม่ต้องดูการละเล่น ไม่ต้องประดับตกแต่ง ไม่ต้องใช้ที่นอนที่สบายเกินไป และกินง่าย อยู่ง่าย กินมือเดียว ก็สามารถอยู่ได้

ที่ว่านี้คล้ายกับว่าเอาแค่ที่ตรงและพอกับความต้องการของชีวิตจริงๆ ไม่เอาตามความชอบใจของฉัน แต่ดูตามความเป็นจริงว่า ชีวิตต้องการแค่ไหน ถ้าอาหารมือเดียวพอ เราก็บอกว่าพอ ฉันไม่เอาความสุขไปฝากหรือไปขึ้นกับอาหารอร่อย แต่จะเอาเวลาไปพัฒนาทางด้านจิตใจ และปัญญา เช่นใช้เวลาไปในการค้นคว้าตำรา ตำรา อ่านหนังสือ หรือไปฟังธรรม ไปปาฐกถา อภิปราย ทำความดี บำเพ็ญประโยชน์ ที่เรียกว่า *อนวัชชกรรม*

รวมแล้ว ศีล ๘ เกิดขึ้นมาเพื่อพัฒนาคนต่อไปจากระดับศีล ๕ ศีล ๕ มีเพื่อให้มนุษย์อยู่รวมกัน โดยไม่เบียดเบียนกัน แต่ศีล ๘ ช่วยส่งเสริมให้ชีวิตของแต่ละคนอยู่ดีมีสุขได้โดยขึ้นกับวัตถุน้อยลง ไม่ฝากความสุขไว้กับวัตถุ มิฉะนั้นแล้วต่อไปชีวิตจะกลายเป็นว่าความสุขต้องขึ้นอยู่กับวัตถุ เช่น ไปไหนไม่มีพุง ไม่มีที่นอนดีๆ ก็ไปไม่ได้ เป็นการจำกัดตนเอง แล้วก็เป็นทุกข์ด้วย

แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่ขึ้นกับวัตถุมากนัก ก็จะเอาเท่าที่จำเป็น กิน นอนที่ไหน ก็ได้ทั้งนั้น และมีความสุขได้ ไปทำคุณงามความดีได้สะดวก จึงมีชีวิตที่เป็นอิสระมากขึ้น โล่งเบา คล่องตัว สามารถไปทำสิ่งที่ดีงามได้มากขึ้น

ดังนั้น ชีวิตยิ่งพัฒนาขึ้นไป ก็ยังมีโอกาสให้ตนเองพัฒนาได้มากขึ้น และช่วยเหลือผู้อื่นได้มากขึ้น แล้วด้านวัตถุ เมื่อได้มาก ก็จะมีส่วนที่เกินจำเป็น ซึ่งนำไปช่วยเหลือผู้อื่นได้

แต่ถ้าเป็นคนที่มัวชีวิตขึ้นต่อวัตถุ คิดแต่จะเสพบริโภคให้มากที่สุด มีเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ ก็ต้องเอาให้ตัวได้มากที่สุด และต้องเอาจากคนอื่น ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกัน คนอื่นก็เดือดร้อน ตัวเองก็ไม่รู้จักพอ มีเท่าไรก็ไม่เป็นสุข เป็นคนที่สุขได้ยาก แต่ถ้าพัฒนาตัวขึ้นไป ความสุขขึ้นต่อวัตถุน้อย มีนิดเดียวฉันก็เป็นสุข แต่ฉันเก่งฉันหาได้มาก ก็นำไปช่วยเหลือเกื้อหนุนเพื่อนมนุษย์ได้มาก กลายเป็นดีไป

เข้าหลักว่า ตัวเองก็เป็นสุขได้ง่าย และช่วยให้คนอื่นเป็นสุขได้มาก หรือเป็นสุขง่าย กินใช้น้อย ทำประโยชน์ได้มาก

เข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของวัตถุ

ปฐก: ในปัจจุบัน มีสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ มาช่วยกระตุ้นความต้องการทางด้านวัตถุ ก็ต้องกลับไปสู่หลักเดิมที่ว่าควรจะดูเพื่อการศึกษา

วิสัย: ใช่แล้ว หลักของศีลบอกไว้ว่า ควรใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นตา ดูเพื่ออะไร เรามีทีวีเพื่ออะไร วัตถุประสงค์ที่แท้ก็เพื่อการสื่อสาร ให้ข้อมูล เพิ่มพูนความรู้ เพราะฉะนั้น สุขแท้ที่จะได้ก็คือความสุขทางปัญญา โดยมีการพักผ่อนหย่อนใจเป็นของแถม

ต้องถามตัวเองว่า เราได้เสียเช่นที่วิมาแล้ว เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้นไหม? มิใช่เกิดแต่ความหลง หมกมุ่น มัวเมา ถ้าเป็นอย่างนี้ก็จะกลายเป็นโทษมากกว่า แทนที่จะได้พัฒนาชีวิต ก็กลายเป็นถอยจมลงไป ต้องรู้ชัดว่าวัตถุประสงค์ต่างๆ นี้ คุณค่าที่แท้ อยู่ที่ไหน

ดังนั้น การซื้อข้าวของ วัตถุ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม รถยนต์ต่างๆ เหล่านี้ ก็ต้องถามตนเองว่า วัตถุประสงค์ของการซื้ออยู่ที่ไหน ถ้าเราสามารถตอบได้ ก็จะมีขอบเขตชัดขึ้นมาเลย แล้วเราก็จะกำหนดสเปค (specification) ได้ถูกต้อง

ปฏา: ที่เรียนถามเช่นนี้ เพราะว่าบางคนไม่ต้องการตามขอบเขต แต่เพื่อบำรุงบำเรอ

วิสันนา: ก็มีสเปคเหมือนกัน แต่สเปคของเขาไม่ได้กำหนดด้วยปัญญา เป็นการกำหนดด้วยตัณหา สเปคของปัญญา กับสเปคของตัณหา ไม่ตรงกัน สเปคตัณหาจะไม่รู้จักพอ และไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของชีวิต ตรงนี้แหละเป็นข้อผิดพลาด แล้วต่อไปก็จะนำไปสู่การเบียดเบียน ตัวเองก็ไม่ได้พัฒนา

แต่ถ้าเรารู้จักคุณค่าที่แท้จริง เช่น ถ้าเรามีรถยนต์ เราควรพิจารณาว่าคุณค่าที่แท้จริงก็คือ เพื่อให้เดินทางสะดวกรวดเร็ว ช่วยให้กิจธุระสำเร็จได้ดี เพราะฉะนั้น ควรเน้นที่ความมั่นคงปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน ความสวยงามเป็นรอง แม้ว่าสังคมจะมีค่านิยมอย่างนั้น เราก็ยอมรับอย่างรู้ทัน

ในด้านค่านิยม เราก็ไม่ให้เสีย แต่พร้อมกันนั้น เราก็ไม่ต้องตกไปเป็นทาสของค่านิยม เราจะเน้นในแง่คุณค่าแท้ ที่เป็นพื้นฐานก่อน เอาจุดนี้ให้ได้ก่อน แล้วที่เหลือก็ยอมให้สังคมบ้าง แต่ไม่มัวเมาหมกมุ่น ไม่เป็นทาส ท่านเรียกว่ามีปัญญารู้เท่าทัน ทั้งด้านดีด้านเสีย ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้

มองวัตถุเป็นปัจจัย มิใช่เป็นจุดหมาย

ปวงศา: จะมีกรณีข้อขัดแย้งคือ การมองว่าการปฏิบัติธรรมควรจะอยู่อย่างสันโดษใช้ไหมคะ แต่การดำเนินชีวิตทางโลกต้องมีวัตถุมาเติมแต่ง มาทำให้เกิดความสมบูรณ์ ดังนั้นการที่เราจะให้เด็กแยกแยะได้นี้ จะเป็นเรื่องลำบากไหมคะ?

วิศิษฐา: ไม่ลำบากเลย พระพุทธศาสนายอมรับว่าวัตถุเป็นสิ่งสำคัญ มีคำสอนเต็มไปหมดให้มีความขยันหมั่นเพียรหาทรัพย์ให้มากๆ แต่ทำที่ต่อวัตถุนี้เป็นสิ่งสำคัญ

เราไม่ได้ใช้วัตถุเพียงเพื่อหาความสุขจากการเสพบริโภค บำรุงบำเรอ แต่เรามีทำที่ต่อวัตถุว่าเป็นสิ่งจำเป็น เราต้องอาศัยวัตถุจึงเรียกมันว่าเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้สามารถทำสิ่งดีงามประเสริฐที่สูงขึ้นไปอย่างอื่นได้ เช่น ต้องมีเสื้อผ้าอาหาร เราจึงไปศึกษาเล่าเรียนได้ จุดสำคัญอยู่ตรงที่ว่า เรื่องไม่จบที่วัตถุ วัตถุไม่ใช่เป็นจุดหมาย แต่เป็นปัจจัย เป็น means ไม่ใช่เป็น end

ที่นี้ เมื่อวัตถุเป็น means ก็เป็นเครื่องเกื้อหนุน เราอาศัยมันเพื่อก้าวไปสู่สิ่งที่ดีงามหรือการสร้างสรรค์ที่สูงขึ้นไป ตรงนี้เองเป็นสิ่งสำคัญ

เราแสวงหาวัตถุมาก็จริง แต่ด้วยท่าทีที่มีจุดมุ่งหมายไว้ชัดเจน วัตถุมจึงเป็นเครื่องเกื้อหนุนพื้นฐานที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐสูงขึ้น

อย่างน้อยที่สุด ถ้าเรามองวัตถุหรือเศรษฐกิจเป็นปัจจัย เมื่อเรามีวัตถุมาก เราก็จะได้ใช้มันเกื้อหนุนสังคมให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ให้สังคมเป็นอยู่ดียิ่งขึ้น มิใช่ว่ามีวัตถุมากก็ใช้เซพ บำรุงบำเรอให้ตนเองยิ่งใหญ่ ลุ่มหลงมัวเมา จมอยู่แค่นั้น มิใช่อย่างนั้น ท่าทีแบบนี้เป็นสิ่งสำคัญ แล้วก็จะเกิดความรู้สึกที่ดีงาม และระบบของชีวิตสังคมมนุษย์ก็就会有ความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ดีงามยิ่งขึ้นต่อไป อารยธรรมก็จะมีทางเป็นอารยธรรมของมนุษย์ได้จริง

จึงต้องมีการฝึกกันตั้งแต่บัดนี้ คือให้มองวัตถุหรือเศรษฐกิจเป็นปัจจัย ไม่ใช่มองเป็นจุดหมาย ถ้าคนมองวัตถุเป็นจุดหมาย ก็จะพยายามหาวัตถุให้พร้อมแล้วก็มีมัวเมาติดจมนอนอยู่แค่นั้น ได้แค่อดใจประกดกัน และตามมาด้วย

หนึ่ง ต้องพยายามแสวงหาให้มากที่สุด เพื่อเอามามำรุงบำเรอตนเอง เท่าไรก็ไม่พอ

สอง แย่งชิงเบียดเบียนกัน

สาม อารยธรรมถึงจุดตัน ไม่ก้าวหน้าออกงามต่อไป แต่จะหมุนเข้าสู่วงจรลุ่มหลงมัวเมาและเจริญแล้วก็เสื่อม

แต่ถ้ามองวัตถุเป็นปัจจัยแล้ว จะสามารถกำหนดขอบเขต การเสพบริโภคได้ ต่อจากนั้น ถ้ามีมาก ก็เอาไปช่วยเกื้อหนุน สังคม และสร้างสรรค์ทำความดีงาม

หลักมีอยู่แล้วว่า ทุกอย่างในโลกนี้ ทั้งวัตถุ และนามธรรม ควรเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน มีความสัมพันธ์กันในเชิงเกื้อหนุน

ในขั้นพื้นฐานหรือขั้นต้นที่สุด มนุษย์ต้องอาศัยวัตถุมา เกื้อหนุนชีวิต ถ้าเราไม่มีวัตถุ เราก็จะมีชีวิตที่ดั่งาม เป็นสุขไม่ได้ เราต้องอาศัยมัน แต่อาศัยมันแล้ว เราไม่จบที่นั่น ไม่มัวลุ่มหลง มัวเมา ถ้าเราเอาวัตถุเป็นจุดหมาย ก็จะต้องเกิดปัญหาแน่นอน แต่ถ้าเรามีวัตถุโดยรู้ตระหนักว่าเป็นเครื่องช่วยเกื้อหนุนแล้ว เรา ก็เดินหน้าต่อไป เกื้อหนุนสันติสุขของโลก และสร้างสรรค์สิ่งที่ดี งามทั้งทางจิตใจและทางปัญญา สันติสุขมากับความเข้าใจและ การปฏิบัติอย่างนี้

สรุปว่า จุดหมายขั้น ๑ มีทรัพย์ มียศ-อำนาจ ได้ผลแก่ ตัวเอง แต่ยังเสี่ยงดีเสี่ยงร้าย ไม่แน่

พอถึงขั้น ๒ ก็ใช้ทรัพย์ยศทำความดีสร้างสรรค์ประโยชน์

จบที่ขั้น ๓ ใจสุขสงบเป็นอิสระ ไม่ติดวัตถุ ไม่ขึ้นต่อลาภ ยศโลกธรรม เบิกบานผ่องใส เป็นหลักให้แก่คนอื่นและสังคม

อยู่บ้าน ครอบครัวก็เป็นเวทีปฏิบัติธรรม ที่จะฝึกตัวช่วยกัน พัฒนาชีวิตให้บรรลุจุดหมาย ๓ ขั้น ทั้งสุขตัว สุขด้วยกัน และ สร้างสรรค์สังคม

ใช้ปัญญาและการณียในการสื่อสารสัมพันธ์

ปวงกา: ในสังคมทั่วไป ความมั่นคงในชีวิตประการหนึ่ง ก็คือ การดำรงชีวิตครอบครัว การอยู่ร่วมกันของสมาชิกทุกคน ซึ่งตรงกันข้ามกับรูปแบบของผู้ปฏิบัติธรรม ที่ต้องละการยึดติดในครอบครัว เพื่อแสวงหาความเป็นอิสระ ความเห็นดังกล่าวปรากฏอยู่เป็นวิถีชีวิตทางโลกและทางธรรม เราจะมีวิธีปฏิบัติอย่างไร ที่จะผสมผสานธรรมให้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตครอบครัว โดยที่สมาชิกมีความแตกต่างทางความคิดเห็น

วิมลชนา: นี่ไม่ใช่เฉพาะพ่อ แม่ สามี ภรรยา แต่รวมถึงทุกคน ทั้งพี่น้องด้วย อันนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดาของมนุษย์ ที่มีระดับการพัฒนาของจิตใจและปัญญาไม่เท่ากัน เราจะหวังให้ทุกคนเหมือนกันไม่ได้ จุดลงตัวอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจะให้คนที่แตกต่างหลากหลายมาประสานกันได้ดีด้วยดี

เรื่องของคนที่มีความรู้ระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน ทำอย่างไรจึงจะนำมาประสานกันได้ ก็อย่างที่เคยพูดแล้วว่า ต้องมี**ปัญญา** เข้าใจกัน และ**กรุณา** เห็นใจกัน แล้วก็พยายามปรับด้วยวิธีการสื่อสารเป็นต้น เพื่อให้อยู่ด้วยกันได้ด้วยดี ยอมรับซึ่งกันและกัน ยอมรับความปรารถนา ความต้องการที่ไม่เหมือนกัน ต้องยอมกัน จะให้เขาเป็นอย่างเรา หรืออย่างที่เราต้องการจับพล้นทันใดไม่ได้

เมื่อเกิดความขัดแย้ง กระทบกระทั่งกันแล้ว จะทำอย่างไรไม่ให้บานปลาย เอาละนะ เกิดเรื่องขึ้นมาแล้ว ก็แก้ไขได้ มาประชุมพูดคุย ประสานกันได้ ปรับเข้ากันได้ เป็นเรื่องสำคัญ โดยต้องยอมรับความแตกต่าง ไม่ใช่เอาตามใจปรารถนาของเรา แต่ยอมให้กับความปรารถนาของผู้อื่นด้วย

ไม่ต้องพูดถึงขั้นไม่ยึดติดในกรอบคร่าวหรอก แม้แต่ในชั้นความยึดติดในวัตถุต่างๆ ไป ก็ต้องเข้าใจ ผู้ที่พัฒนามากกว่า ก็ต้องยอมรับความจริงว่า คนมีการพัฒนาไม่เท่ากัน เขายังไม่มาถึงขั้นนี้ เขายังมีความปรารถนาในวัตถุมาก ถ้าเราพ้นไปแล้ว เราก็ไม่ต้องการอะไรมากมาย แต่ก็รู้ เข้าใจเขา และต้องยอมบ้าง แต่ก็ไม่ใช่ปล่อยเลย ก็ต้องหาทางให้เขาเข้าใจว่า ชีวิตของเรามีได้ขึ้นอยู่กับสิ่งเหล่านี้ เราเห็นว่า ถ้าเราไปฝากความสุขไว้กับสิ่งเหล่านี้แล้ว เราจะเป็นทาสของมัน แล้วจะมีปัญหาตามมา

ดังนั้น ต้องปล่อยเขาในระดับหนึ่ง แต่ก็ต้องให้เขาก้าวต่อไป ก็เหมือนกับเด็กๆ ยังอยากไ้ ยังติดอ้อย แต่ผู้ใหญ่ต้องรู้ทัน มิใช่จะเอาแต่คอยตามใจ จะสนองความต้องการของเขาอย่างเดียว ต้องรู้จักสนองความต้องการอย่างรู้เท่าทัน และหาทางให้เขาพัฒนา

จุดสำคัญของปัญหามันก็คือ พ่อแม่ผู้ใหญ่คิดแต่จะสนองความต้องการ ชนิดที่เป็นการบำรุงปรนเปรอ โดยไม่ใช้ปัญญาที่จะช่วยให้เขาได้รู้คิด เลยทำให้เขายิ่งลุ่มหลง หมกมุ่น มัวเมา ทำให้เขาเสียโอกาสและไม่สามารถพัฒนาตัวเองขึ้นไปได้

ปฏภา: ความยากอยู่ที่การพัฒนา บางทีเรามีฐานะในครอบครัวเป็นน้อง แต่เมื่อเรามีการฝึกฝนตนเองมาพอสมควร ค่อนข้างจะลำบากในการสื่อความเข้าใจให้กับสมาชิกในครอบครัว

วิสันนา: ต้องมองกว้างๆ ยอมรับในบุคคล และรู้เท่าทันสังคม สังคมเป็นอย่างนี้ จะไปหวังให้คนมาเป็นอย่างที่ใจเราต้องการไม่ได้

เข้าใจ เห็นใจ และให้โอกาสแก่กัน

ปวงกา: ผู้สนใจการปฏิบัติธรรม มักต้องเผชิญกับสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างการทำหน้าที่ต่อครอบครัว และการปลีกตนเองไปแสวงหาสัจธรรม ปุณฺณควรจะมีหลักในการตัดสินใจอย่างไร จึงจะมีคุณสมบัติของจิตใจ

วิสันนา: ๑. ต้องไม่เอาแต่ความพอใจของตนเองเท่านั้น ต้องเข้าใจและเห็นใจผู้อื่นด้วย การเข้าใจเขา ก็เป็นเรื่องของปัญญา ต้องรู้ว่าเวลานี้เขามีอินทรีย์แค่ไหน มีการพัฒนาจิตใจ และปัญญา แค่นี้ และเห็นใจเขา ซึ่งเป็นด้านกรุณา การปฏิบัติจึงจะมาปรับกันได้พอดี

ในเวลาเดียวกัน ถ้าจะยุติหน้าที่ต่อครอบครัว ก็ควรให้เป็นไปด้วยดีโดยไม่สูญเสียความรับผิดชอบ และถ้าเป็นไปได้พยายามช่วยอีกฝ่ายหนึ่งให้พัฒนาขึ้นมาถึงระดับของเราด้วยการพยายามนี้ก็จะเป็นการฝึกตน และเป็นการปฏิบัติธรรมของเราเองไปด้วย

๒. ต้องมีการให้โอกาสแก่กัน สองฝ่ายต้องให้โอกาสแก่กัน แต่จะสามารถทำได้แค่ไหน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ ไม่มีคำตอบสำเร็จรูป แต่โดยหลักการคือปฏิบัติแบบให้การเกื้อหนุนมิใช่การบังคับ หรือเบียดเบียนกัน

รู้จักใช้วิธีบ่มอินทรีย์

ปวงกา: ทำที่ในการปฏิบัติตน ก็คือ เราไม่ควรหวั่นไหว แม้ว่าจะมีความขัดแย้ง ไม่เห็นด้วย แต่ถ้าเราพิจารณาแล้วจะขัดแย้งกับหลักคุณธรรม เราก็ไม่ควรหลวมตัว แต่ก็ไม่ใช่ขัดขวาง แต่ก็ต้องฝึกตนเอง รักษาใจให้ปรารถนาดี อย่างนี้จะถูกต้องไหมคะ?

วิสัย: อย่างพระพุทธเจ้า เมื่อฝึกเวไนยสัตว์ พระองค์จะเอาพระทัยตามปรารถนาไม่ได้ พระองค์จะทรงใช้ปัญญา พิจารณาว่า ตอนนี้เขาพัฒนาหรือศึกษาอยู่ในระดับใด ถ้าอินทรีย์ยังไม่พร้อม พระองค์จะสอนสิ่งนี้ให้เขา ก็ทรงตระหนักว่าเขายังไม่พร้อม พระองค์ก็ยังไม่ให้ ยังไม่สอนเรื่องนี้ ไม่ใช่ว่าจะเอาแต่ใจเราว่าจะให้เขาได้อันนี้ แล้วก็ไปยึดเยียดให้ เป็นไปไม่ได้

อินทรีย์เขายังไม่แก่กล้าพอ จะทำอย่างไร

หนึ่ง ก็คือ รอให้เขามีอินทรีย์สุกงอม

สอง ต้องใช้วิธีการจัดสรรโอกาส จัดเตรียมแบบฝึกหัดหรือเครื่องฝึก กระตุ้น เพื่อให้เขามีอินทรีย์แก่กล้าพร้อมขึ้นมา ท่านเรียกว่าใช้วิธีบ่มอินทรีย์ก่อน

เมื่อเขาพร้อมแล้ว จึงจะแสดงธรรมนั้นๆ ได้ ถ้ายังไม่พร้อม ก็ยังให้ไม่ได้ อินทรีย์ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

ปุจฉา: พระพุทธองค์ทรงทราบว่า บุคคลใดมีอินทรีย์แก่กล้า หรือไม่เพียงใด ควรจะบ่มอินทรีย์อย่างไร ถ้าเรานำมาเป็นหลักในการฝึกพัฒนาคนในปัจจุบันแล้ว ควรทำอย่างไรคะ?

วิสัชนา: วิธีบ่มอินทรีย์มีต่างๆ ซึ่งแล้วแต่จะให้พร้อมสำหรับจุดหมายระดับไหน แต่มีวิธีการที่ใช้ทั่วๆ ไป เช่น การสนทนา การปรึกษาหารือ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การกำหนดเรื่องให้ไปขบคิดจัดทำเพื่อแก้ปัญหา การสร้างแบบฝึกหัดให้ การให้พบประสบการณ์บางอย่าง การจัดกิจกรรมต่างๆ การไปทัศนศึกษา การไปดูโน่นดูนี่ เป็นวิธีการบ่มอินทรีย์ได้ทั้งนั้น

ที่ว่ามานี้คือ เรามีเป้าหมายแล้วว่าจะไปบ่มอินทรีย์ใคร ก็มี
การจัดเตรียมกิจกรรม จัดเตรียมสภาพแวดล้อมอะไรต่างๆ ให้
เขาได้พบเห็น ได้ฝึก ได้ทำ จนกว่าเขาจะพร้อมขึ้นมาถึงจุดที่เรา
ต้องการ

การฝึกจึงต้องมีความรู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งมีทั้งแนวราบ และแนวตั้ง

แนวตั้ง ก็คือ อินทรีย์ ๕ ที่ว่านั้น ว่ามีมากน้อยแค่ไหน

แนวนอน หรือแนวราบ ได้แก่ อธิมุติ คือ ความโน้มเอียง
ความสนใจ ความใฝ่ชอบ จริต อหิงสา แม้แต่คนที่พัฒนาอยู่ใน
ระดับเดียวกัน ก็ไม่เหมือนกัน เช่น คนนี้ทำอาชีพด้านธุรกิจ คนนี้
ทำอาชีพรับราชการ คนนี้เป็นทหาร ต่างอาชีพกัน อาจมีอินทรีย์
ระดับเดียวกัน แต่มีภูมิหลัง แนวโน้ม การสะสม แนวความสนใจ
ไม่เหมือนกัน เรียกว่ามีความแตกต่างแนวราบ หรือแนวนอน

ต้องรู้ทั้งสองแนวนี้นี้ จึงจะปฏิบัติต่อคนนั้นได้ถูกต้อง การ
สอนจึงจะทำได้ดีขึ้น

พูดสั้นๆ ว่าอินทรีย์ คือระดับการพัฒนา กับอธิมุติ อัน
ได้แก่แนวโน้มของจิตใจ จริต อหิงสา ภูมิหลัง พื้นเพต่างๆ

ปฏา: การใช้ธรรมะเพื่อไปฝึกคน เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ควรจะมี
เทคนิคอย่างไรคะ?

วิสันนา: ต้องรู้จักคน รู้เขาอย่างเดียวยังไม่พอ ต้องอาศัยความ
ต้องการของเขาเป็นสื่อ แล้วพัฒนาความต้องการของเขาขึ้นมา
อีกที เรื่องความต้องการ และการพัฒนาความต้องการนี้ คนไม่ค่อย
จะพูดถึงกัน นักการศึกษาไม่ค่อยพูดถึง

การพัฒนาความต้องการ สำคัญมาก บางทีไปนึกว่า คนเรามีความต้องการอย่างเดียว ความจริงไม่ใช่อย่างนั้น ความต้องการของคนพัฒนาได้ เปลี่ยนแปลงไปได้ พอพัฒนาเปลี่ยนความต้องการได้แล้ว อะไรต่ออะไรก็เปลี่ยนไปตามมากมาย รวมทั้งความสุขและวิธีเข้าถึงความสุข ก็เปลี่ยนไปด้วย พุดง่าย ๆ ว่า คนจะเปลี่ยนระดับการพัฒนาไปเลย

ในที่นี้ พุดเฉพาะในแง่ความแตกต่างระหว่างบุคคล ขอยกตัวอย่าง เรื่องนี้มาในหมวดทศพลญาณ คือญาณของพระพุทธเจ้า ๑๐ อย่าง ที่ทำให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการสอน เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในญาณ ๑๐ นี้มี ๒ ข้อเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคลที่พุดมาแล้ว คือ

ความแตกต่างในแนวตั้ง คือ อินทรีย์ ได้แก่ อินทรีย์ปไร ปริยัตตญาณ หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้ดูออกว่า บุคคลแต่ละคน มีความแตกต่างในอินทรีย์ หรืออินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน คนไหนแคไหน และ

ความแตกต่างในแนวราบ หรือแนวนอน คือ อธิมุติ เรียกว่า นานาธิมุตติญาณ หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงหยั่งทราบไว้ แม้แต่คนที่มีอินทรีย์ในระดับเดียวกัน ก็มีแนวโน้ม สภาพจิตใจ พื้นเพ ความสนใจ ไม่เหมือนกัน ต้องดูว่าคนไหนเป็นอย่างไร

เวลาที่พระพุทธเจ้าสอน ทรงสอนแบบรวมๆ ก็มี แต่ที่ทรงใช้มากก็คือ การสอนรายบุคคล แบบนี้พระองค์ใช้มาก การสอนที่ได้ผลดีจริง โดยมากต้องเน้นเป็นรายบุคคล

แม้แต่เมื่อทรงสอนในที่ประชุม พระพุทธเจ้ามักทรงมีในพระทัยแล้วว่า พระองค์จะมุ่งคำสอนไปที่คนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษ แต่ให้คนอื่นได้ประโยชน์ด้วย โดยที่พระองค์มีในพระทัยแล้วว่า คนนั้นมีอินทรีย์พร้อมแล้ว พระองค์ก็จะตรัสมุ่งไปที่บุคคลนั้นเลย ให้เขาได้ประโยชน์สูงสุด ส่วนคนอื่นก็ได้ประโยชน์ร่วมไปด้วย

ประสานใจชวนให้ก้าวไปด้วยกัน

ปฏา: การไม่สันโดษในกุศลธรรม เมื่อนำมาปฏิบัติในชีวิตครอบครัวควรเป็นอย่างไรคะ?

วิสันนา: ความไม่สันโดษในกุศลธรรม ก็คือ ความไม่อิ่มไม่พอในการทำความดี ในสิ่งที่เป็นการสร้างสรรค์ เป็นคุณสมบัติทั่วไปที่จะทำให้เจริญก้าวหน้า แล้วจะมีปัญหาในครอบครัวอย่างไร?

ปฏา: กล่าวคือ เมื่อนำมาปฏิบัติในครอบครัว อาจมีเกณฑ์แตกต่างกัน มีแนวปฏิบัติที่ไม่ประสานสัมพันธ์กันได้ค่ะ

วิสันนา: หลักการทั่วไปนั้นเหมือนกัน ทุกคนควรไม่อิ่มไม่พอในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม หรือก้าวหน้าไปในการสร้างสรรค์ความดีนั่นเอง แต่ถ้าเราจะก้าว คนอื่นยังติดจมอยู่กับที่ ก็ต้องยอมรับความจริง แต่ไม่ใช่ยอมปล่อยอยู่อย่างนั้น หมายความว่าไม่ใช่เอาอย่างใจ ต้องเข้าใจและเห็นใจเขา แล้วใช้ความฉลาดในวิธีการ ค่อยๆ ช่วยให้เราเดินหน้า หรือพัฒนา อย่างที่ว่าแล้ว

โดยเฉพาะต้องพิจารณาด้านความแตกต่างระหว่างบุคคล เมื่อต้องอยู่ด้วยกัน มีความสัมพันธ์ ก็ควรมีความเข้าใจเขา เห็นใจ และรู้จักปรับ ยืดหยุ่น ฉลาดในวิธีการ โดยเฉพาะวิธีการและคุณสมบัติที่จะมาเกื้อหนุนวิธีการให้ประสบผลสำเร็จนั้น ต้องใช้การเข้าถึงกันด้วยการสื่อสารเป็นอย่างมากทีเดียว การรู้จักใช้ภาษา สื่อสารเป็น เป็นเรื่องใหญ่มาก

มนุษย์ปัจจุบันมีปัญหามากในเรื่องการสื่อสาร อยู่ในยุคข่าวสาร แต่สื่อสารไม่เป็น การสื่อสารเป็นเรื่องใหญ่ ต้องใช้ความฉลาด ความสามารถ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายที่เผยแผ่ธรรม สอนคนได้สำเร็จ ต้องมีปฏิสัมภิทา ๔ ซึ่งมีข้อ ๒ ที่เรียกว่า นิรุติ-ปฏิสัมภิทา คือปัญญาแตกฉานในการใช้ภาษาสื่อสาร ต้องรู้ว่า จะใช้ถ้อยคำอย่างไร จึงจะเหมาะสมและได้ผล จะพูดกับเขาอย่างไร ถ้อยคำ ลำดับเรื่อง จุดเน้น จังหวะ ความกระชับ สละสลวย ชัดเจน ความสอดคล้องกับสถานการณ์ หรือกาลเทศะ เรื่องและคำที่เข้ากับอินทรีย์และอหิมุติ จริต อหยาศัยของผู้ฟัง ท่วงทีการพูด ลักษณะการพูด การสื่อสารที่ตรงประเด็นและนำสู่จุดหมาย ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องสำคัญ มีผลทั้งนั้น

ในการสื่อสารทั่วไป มีหลักปียวาจาอยู่ในสังคหวัตถุ ๔ ประการ รวมแล้วก็เพื่อให้ชุมชนนั้นๆ ตั้งแต่ครอบครัวเป็นต้นไป อยู่กันได้ มีความสามัคคีกลมเกลียว พร้อมเพรียงกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียว มีเอกภาพ โดยปฏิบัติสังคหวัตถุ ทั้ง ๔ ประการ คือ

๑. **ทาน** การให้แก่กัน การให้สิ่งของ วัตถุ เงินทอง ความรู้ วิชาการ
๒. **ปิยวาจา** การพูดด้วยจิตใจหวังดี
๓. **อัตถจริยา** การใช้กำลังความสามารถ เรี่ยวแรงต่างๆ ที่มีอยู่ ทำประโยชน์ให้แก่กัน
๔. **สมานัตตตา** การทำตนเสมอสมาน ทำตัวให้เข้ากันได้ มีความเสมอภาค ยุติธรรม ไม่ดูถูกดูหมิ่น ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

ข้อที่ ๔ ทำให้พูดกันง่าย พอคนเรารู้จักร่วมสุขร่วมทุกข์ มีทุกข์ไม่ละทิ้งกัน เวลามีปัญหา ก็มีความเห็นใจกัน มาร่วมกันแก้ไข พูดก็ง่าย แต่ถ้าใจไม่รับกันแล้ว ก็พูดกันยาก เพราะใจตั้งด้านไว้ก่อน ไม่ใช่ตั้งใจรับ ถ้าเกิดความรู้สึกเห็นใจเขา มีความรู้สึกว่าได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันแล้ว จิตใจจะมีความโน้มเอียงไปในทางรับกันได้

เสริมพลังความสัมพันธ์ฉันพี่น้อง

พุทธ: มีบางคนกล่าวว่า การเกิดมาร่วมเป็นพี่น้องกัน เป็นเพราะผลวิบากกรรม ที่ส่งผลกระทบให้มีความสัมพันธ์กันเชิงลบ หรือเปล่า เพราะว่าเมื่อมีความขัดแย้งกัน เช่น เรื่องมรดก ก็จะมีการทำร้ายกัน ด้วยความรุนแรง อาจเป็นได้ทั้งทางวาจา และการกระทำ

วิสันนา: คนเรามีกิเลสลึกๆ อยู่ที่จะทำให้รุนแรงได้ มีศักยภาพของความรุนแรงอยู่แล้วในคนทุกคน แม้แต่เป็นพี่น้องกัน

แต่ถ้ามีการฝึกคุณธรรม พัฒนาจิตใจให้มีความสัมพันธ์อัน
พี่น้องที่ดีลึกซึ้งเพียงพอ พร้อมไปด้วยกันกับปัญญาที่รู้เข้าใจ ไม่
ยึดติดฝักใฝ่ชีวิตไว้กับวัตถุเกินไป ก็จะเสียสละให้แก่กันได้ แทนที่
จะมัวแก่งแย่งกัน เพราะฉะนั้น ตรงนี้ พ่อแม่ต้องมีการตระหนักรู้
ให้ได้ก่อนว่า ลูกจะขัดแย้งกันในเรื่องอะไรบ้าง โดยเฉพาะก็โลภะ
นี่แหละ ก็จะต้องเตรียมฝึกลูกไว้แต่ต้น เช่น พี่รักและรู้จัก
อยากจะให้แก่น้อง สร้างสภาพจิตใจเตรียมไว้ให้ดีและให้ลึกก่อน

ตัวอย่างเช่นในเรื่องของอาตมานี้เอง ขณะที่โยมพ่อยัง
แข็งแรง ทำมาหากินอยู่ พ่อปู่ ย่า ตา ยาย เสีย สิ้นไป พี่น้องของ
ท่านก็มาพิจารณาเรื่องทรัพย์มรดกกัน ท่านก็แนะนำว่า พวกเรา
ผู้ชายนี้ มีกำลังทำมาหากิน พวกเรามาร่วมใจกันเถิด ไม่เอาเลย
ที่ดิน ยกที่ดินให้ฝ่ายผู้หญิงทั้งหมด แบ่งเท่าๆ กันไป พี่น้องก็ยอม

ที่นี้ ถ้าไม่มีคนนำ ก็อาจจะเกิดปัญหา คือตั้งจุดเริ่มต้นผิด
คิดแต่เราจะแบ่งปันกันอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะยุติธรรม
ตอนนี้ละนะยุ่งเลย แต่ถ้ามีเหตุผลอะไรขึ้นมาสักอย่าง ที่จะปลุก
เร้าคุณธรรมออกมา ก็จะทำให้แก้ปัญหาไปได้ เช่นมองว่าพี่
อยากจะให้เพื่อความสุขของน้อง หรือคนไหนอ่อนแอ หรือขาด
แคลน หรือขาดโอกาส หรือมีทางได้น้อย ก็ให้เขาได้ไว้มากหน่อย
หรือมีเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นผู้ชายแข็งแรง ควรทำมาหา
กินเอง ที่พ่อแม่ทำมาหากินไว้ ก็ควรยกให้ผู้หญิงซะ หรือว่า
ตอนนี้ดูแล้วยังไม่พร้อมจะแบ่งกัน หรือยังไม่ได้เหตุผลที่เหมาะสมที่
จะใช้เป็นเกณฑ์แบ่ง เราเอามาตั้งเป็นกองกลางไว้ก่อน ฯลฯ รู้จัก
คิดทางออก มองทางเลือก วิธีที่อาจเป็นไปได้ไว้อย่าง

ความรู้สึกฉันพี่น้อง เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้ทุกอย่างเดินไปในทางที่ดีงาม ในสังคมไทยแต่เดิมา โดยเฉพาะในครอบครัวเท่านั้น เมื่อไปเจอคนไหนที่แก่หน่อย ถ้าเป็นผู้ชาย ก็จะเรียกคุณลุง เป็นผู้หญิง ก็เรียกคุณป้า อายุหน่อยหน่อย ก็เป็นคุณน้า ถ้าไปพบคนอายุไม่แก่กว่ามากนัก ก็เป็นคุณพี่ ที่อายุน้อยกว่า ก็เรียกว่าน้อง นี่ก็คือวัฒนธรรมที่ปลูกฝังกันมาให้สร้างความรู้สึกฉันพี่น้อง น่าเสียดายที่สังคมไทยมีความแปลกแยกจากคำสอนของพุทธศาสนา

ในปัจจุบัน ถ้าไม่ระวัง ความสัมพันธ์ระหว่าง พี่-น้อง จะกลายสภาพเป็นความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์

สรุป

ความสุขในครอบครัวจะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับพ่อและแม่ทำหน้าที่ตามฐานะทั้ง ๓ ประการนี้ คือ **เป็นพระพรหม เป็นอาจารย์คนแรก เป็นพระอรหันต์ของลูก** ได้สมบูรณ์เพียงใด โดยแสดงออกผ่านทางพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพื่อเกื้อหนุนการพัฒนาของเด็ก โดยใช้ปัญญามาประสานกับความรู้สึกรักที่ดั่งาม ส่งเสริมความเจริญเติบโตของเด็กอย่างมีคุณภาพ คือ ให้ชีวิตมีความอ่อนโยน มีความสุข มีความอบอุ่น และพร้อมกันนั้น ก็ให้มีความเข้มแข็ง มีความสามารถ มีปัญญา รับผิดชอบตนเองได้

การเลี้ยงลูก ต้องควบคู่ไปกับการเรียนของลูก กระบวนการเรียนรู้จะผ่านการฝึกพฤติกรรม ฝึกจิตใจ และฝึกปัญญา พอเขาได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ก็เกิดความรู้ อยากรู้ และเมื่อได้รับการตอบสนองความต้องการอยากรู้ เขาก็จะมีความสุขจากการเรียนรู้

สิ่งที่ชอบ เขาก็ได้เรียนรู้ เขาก็มีความสุข สิ่งไม่ชอบ เขาก็ได้เรียนรู้ เขาก็มีความสุข เขาจะสามารถมีความสุขได้แม้แต่จากสิ่งที่ไม่ชอบ เมื่อถึงตอนนี้ ก็เป็นอันว่าหลุดพ้นจากการวนเวียนของความสุข-ทุกข์ ที่จมอยู่ในวังวนของความชอบ-ไม่ชอบ กลายเป็นว่า เขาสามารถมีความสุขจากทุกสถานการณ์ เพราะว่า การเรียนรู้ สามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ ทุกเวลา ทุกสถานการณ์

ทั้งนี้ การอบรมเลี้ยงดูในด้านใดๆ ก็ตาม ควรมีความฉลาดในวิธีการ และมีการบ่มอินทรีย์ให้พร้อม

การศึกษาในครอบครัวเป็นพื้นฐานที่สำคัญ พ่อแม่ควรเป็นผู้จัดสรรโอกาสให้แก่ลูก ปลูกเร้าคุณธรรมและชักนำปัญญา โดยพิจารณาความแตกต่างระหว่างบุคคล ฝึกให้เขาเป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ มองความหมายและคุณค่าของวัตถุและสิ่งเสพบริโภคต่างๆ ให้ถูกต้อง และรู้จักใช้วัตถุเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้สร้างสรรค์สิ่งดีงาม ช่วยเกื้อหนุนสังคมให้มีความร่มเย็นเป็นสุข

ทั้งนี้ พึงใช้เกณฑ์ประเมินการพัฒนาของสมาชิกในครอบครัว โดยพิจารณาจากการพัฒนาทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และทางปัญญา

ในด้านคุณภาพชีวิตของครอบครัว พิจารณาได้จากภาวะสบาย ๗ ด้าน และการบรรลุจุดหมายขั้นตาเห็น ขั้นเลยตาเห็น และจุดมุ่งหมายสูงสุด

การส่งเสริมคุณธรรมในครอบครัว ควรใช้ปัญญาในการสื่อสารบนฐานแห่งเมตตา เพื่อประสานสัมพันธ์ มีการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน ตัวอย่างเช่น ให้สมาชิกมีจิตใจดีงาม มีความซาบซึ้งในพระคุณของพ่อ-แม่ มีความสุข ดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท สามารถเข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติ สมาชิกมีความสามัคคี มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และที่สำคัญ ควรปลูกฝังคุณสมบัติซึ่งเป็นปัจจัยที่จะทำให้เขาพัฒนาตนเอง และเป็นที่พึงของตนเองได้ คือ “แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม”

ทั้ง ๗ ประการ